

ISSN 0453-8048
ISSN 0320-8281

✓ К-14038

П300213

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 201

І С Т О Р І Я

Випуск 12

1 крб. 20 к.

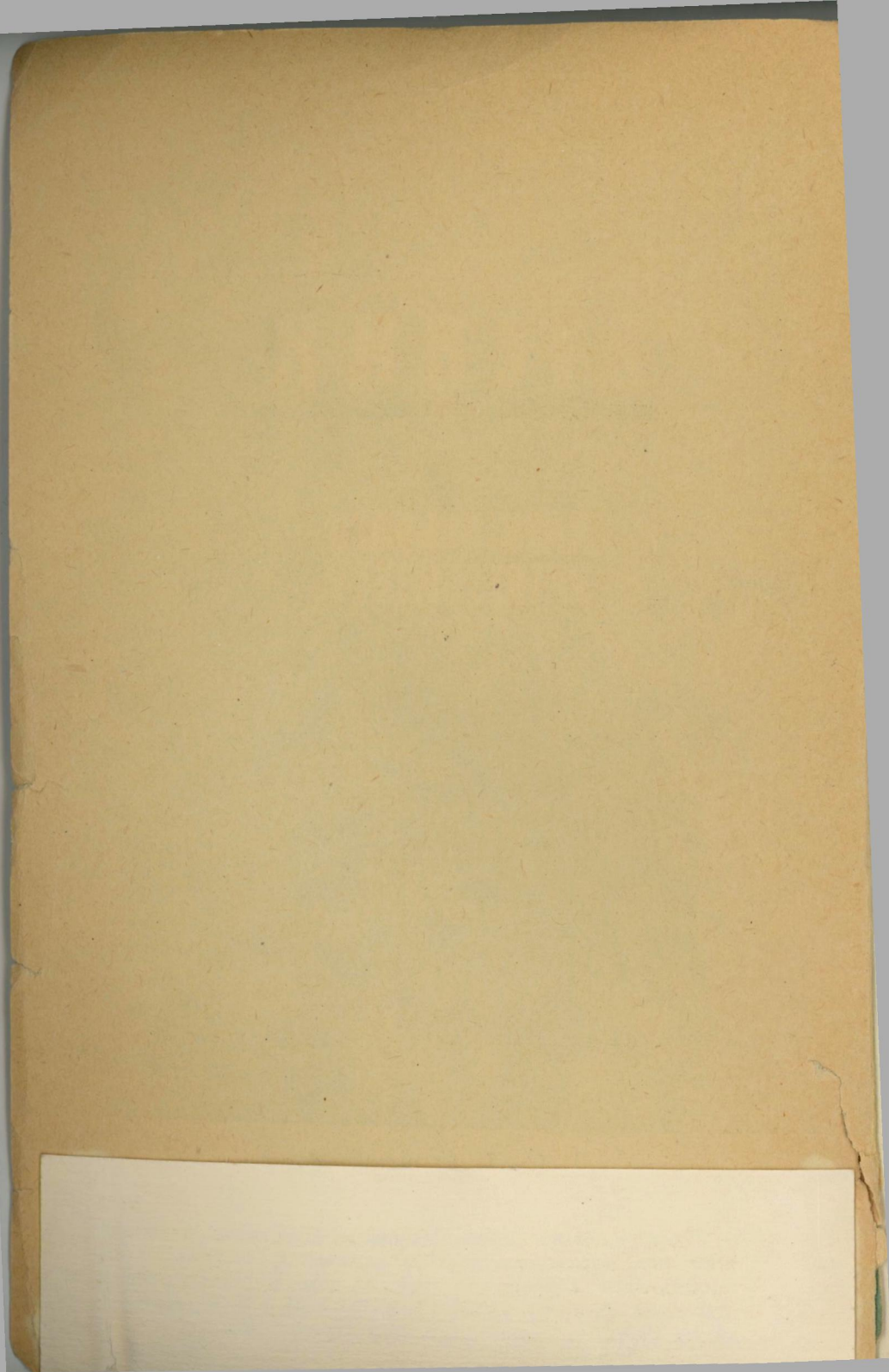
Вісн. Харк. ун-ту, 1980, № 201, 1—120.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00288482

6

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 201

ІСТОРІЯ

92
ВИПУСК 12

Заснований у 1966 р.

87
88
ХАРКІВ
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1980

История, вып. 12. Вестн. Харьк. ун-та, № 201. — Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. — 120 с.

Статьи вестника посвящены актуальным проблемам коммунистического и социалистического строительства в нашей стране: освещаются роль рабочего класса СССР в ускорении технического прогресса, в годы восьмой и девятой пятилеток, вопросы сотрудничества научных работников с коллективами промышленных предприятий, отражено движение за коммунистическое отношение к труду в советской эмблематике. Вниманию читателей предлагаются также статьи по вопросам общей истории и источниковедения.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов-историков.

Редакційна колегія: В. І. Кадеев (відп. ред.), Ю. І. Журавський (відп. секр.), О. О. Кучер, М. П. Подлесний, І. К. Рибалка, І. Л. Шерман.

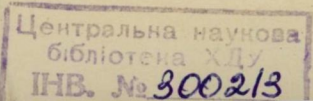
Адреса редакційної колегії: 310077, Харків-77, майдан Дзержинського, 4, університет, історичний факультет. Тел. 40-18-51.

Редакція гуманітарної літератури

В $\frac{10601-040}{M226(04)-80}$ без оголошення

© Харківський державний університет, 1980

424

В. М. АРТЕМЕНКО

**ЗРОСТАННЯ ПРОВІДНОЇ РОЛІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В ПРИСКОРЕННІ
ТЕМПІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В 1971—1975 рр.**

(На матеріалах Української РСР)

Сучасний період комуністичного будівництва в СРСР характеризується бурхливим розвитком технічного прогресу, могутнім прискорювачем якого виступає науково-технічна революція. Дія НТР у розвинутому соціалістичному суспільстві зумовлює високий динамізм розвитку його продуктивних сил, соціальної структури, трудової і політичної активності мас. В завданнях, поставлених на XXV з'їзді КПРС перед суспільними науками, вказується на особливу актуальність дослідження цих процесів [3, т. 1, с. 90]. Тому провідною темою досліджень радянських істориків є революційно-перетворююча діяльність робітничого класу в загальнонародній боротьбі за побудову комуністичного суспільства, зокрема, за прискорення технічного прогресу. Проте хронологічно дослідження проблеми, як правило, не виходить за рамки 1970 р. Лише в окремих працях розглядаються деякі аспекти зростаючого впливу робітничого класу на розгортання НТР в роки дев'ятої п'ятирічки [9, 10; 11; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19]. Проблема боротьби робітників за технічний прогрес у 1971—1975 рр. перебуває в стадії розробки.

Питання про провідну роль робітничого класу в соціально-економічному житті є центральним у марксистсько-ленінському вченні про суспільний розвиток. В. І. Ленін вказував: «Тільки пролетаріат, — в силу економічної ролі його у великому виробництві, — здатний бути вождем усіх трудящих» [1, с. 24].

У процесі будівництва соціалізму і комунізму в СРСР провідна роль робітничого класу в соціально-економічному розвитку суспільства неухильно зростала. Як зазначав тов. Л. І. Брежнев, радянський «робітничий клас блискуче продемонстрував свою здатність керувати суспільством, будувати соціалізм, комунізм. Це насамперед його руками створена індустріальна і оборонна могутність країни, технічна база для перетворення сільського господарства та інших галузей економіки. Найчисельніший, найбільш організований клас — робітничий клас і нині здійснює в нашому суспільстві керівну роль» [8, с. 543].

Зростання провідної ролі робітничого класу в прискоренні технічного прогресу зумовлене насамперед посиленням його

значення як головної продуктивної сили. Це виявляється в збільшенні чисельності і питомої ваги робітників у соціальній структурі суспільства, неухильному зростанні їх внеску у виробництво валового суспільного продукту. Так, в роки дев'ятої п'ятирічки чисельність робітничого класу Української РСР — бойового загону робітничого класу країни — зросла з 11 602 тис. до 12 952 тис. чол., або на 11,6%, а випуск промислової продукції в республіці збільшився на 41,3% [21, с. 355; 4, с. 22].

Проте зростання провідної ролі робітників у прискоренні технічного прогресу пов'язане не лише з кількісними, але й якісними змінами в структурі промислового виробництва і складі робітничого класу. Суть їх полягає в прискореному розвитку енергетики, хімічної, електротехнічної, машинобудівної та ряду інших галузей промисловості, продукція яких, як зазначав на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І Брежнев, «є своєрідним каталізатором, який прискорює переведення всієї економіки на найновішу технічну і технологічну базу» [3, т. 1, с. 56]. Так, загальний обсяг промислового виробництва в цілому по країні збільшувався у досліджуваній період на 43%, а валова продукція машинобудування — на 73%, хімічної і нафтохімічної галузей — на 65%, виробництво приладів і засобів автоматизації — в 1,9, засобів обчислювальної техніки — в 4,3 рази [3, т. 2, с. 9; 20, с. 197]. У той же час чисельність робітників у промисловості республіки збільшилася на 8,3%, а в машинобудівній і металообробній галузях — на 18,7%, в нафтовій, газовій і хімічній — на 23,3% [21, с. 83; 22, ф. 2605, оп. 8, спр. 6531, арк. 3; 28].

По країні питома вага робітників, що мали вищу і середню освіту (повну і неповну), зросла з 58,6 до 71,5% [20, с. 38]. Зростав фаховий рівень робітничого класу. В Українській РСР у роки дев'ятої п'ятирічки 12 455 тис. робітників були охоплені навчанням по підвищенню кваліфікації, а 4 863 тис. — по підготовці нових професій [21, с. 371]. Зростання освітнього рівня і фахової підготовки робітничого класу було важливою умовою посилення творчого характеру праці робітників, її спрямування на вирішення проблем технічного прогресу виробництва.

Велику роль у боротьбі трудящих за виконання рішень XXIV з'їзду КПРС по прискоренню технічного прогресу відіграло масове соціалістичне змагання новаторів виробництва. Серед учасників цього руху досить значною була частка робітників. Так, на ряді промислових підприємств Запорізької області серед винахідників і раціоналізаторів вони становили: в машинобудівній галузі — 62%, металургійній — 71, хімічній і нафтопереробній — 62, у будівництві — 52% [23, ф. Р-2594, оп. 1, спр. 299, 331, 298].

В рядах найактивніших творців технічного прогресу йшли робітники машинобудівної промисловості, перед якими партія поставила завдання повнішого забезпечення народного госпо-

дарства технікою для механізації важких ручних робіт, на-самперед, системами комплексної механізації найважливіших виробництв [2, т. 1, с. 79]. Головний напрямок боротьби за технічний прогрес у машинобудуванні, як зазначалося в резолюції XXIV з'їзду Компартії України, полягав у створенні «більш досконалих, надійних і довговічних машин та устаткування з високою продуктивністю та меншою питомою метало-місткістю» [5, т. 2, с. 889].

У боротьбу за вирішення завдань партії активно включилися робітники-новатори. Зокрема, на Харківському тракторному заводі ім. Серго Орджонікідзе вони спрямували свій пошук на вдосконалення тракторів Т-150 і Т-150К, зниження затрат праці на їх виробництво. В результаті творчої праці раціоналізаторів трудомісткість виготовлення машин зменшилася відповідно на 108 і 252 хвилини, що дозволило значно збільшити їх випуск [29].

Цінний патріотичний почин зародився на Харківському заводі транспортного машинобудування ім. Малишева. З ініціативи групи передових робітників, яку підтримав партійний комітет, на підприємстві розгорнулося соціалістичне змагання за технічний прогрес на кожному робочому місці, в якому взяли участь 325 комплексних бригад [22, ф. 5074, оп. 1, спр. 791, арк. 12]. Ініціатива малишевців поширилася на ряд промислових підприємств Харківщини. Тільки протягом 1971 р. трудящі області розробили і впровадили у виробництво 56 332 технічних удосконалення. При цьому вони перевиконали на 14,2% соціалістичні зобов'язання по створенню 45-мільйонного раціоналізаторського фонду економії першого року п'ятирічки [24, ф. 18, оп. 1, спр. 447, арк. 8].

Найбільшого поширення серед новаторів машинобудівних підприємств України набув почин колективу московського автозаводу ім. Лихачова, який розгорнув боротьбу за прискорене впровадження у виробництво досягнень науки і техніки і збільшення на цій основі випуску продукції вищої якості. Новатори докладали максимум зусиль для роз'язання ключових проблем виробництва. Так, на найбільших машинобудівних і металообробних підприємствах Львівської області 31,7% впроваджених винаходів і раціоналізаторських пропозицій було спрямовано на зниження трудомісткості виробів, 27,2% — на економію сировини, енергії, обладнання і оснастки, 12,9% — на механізацію основних і допоміжних виробничих процесів, 7,9% — на підвищення якості продукції [14, с. 7].

Зростали ряди новаторів і підвищувалася ефективність їх праці в електротехнічній, хімічній, приладобудівній, кам'яно-вугільній та інших галузях промисловості (див. табл.) [24, ф. 18, оп. 1, спр. 447, арк. 11—15; 25].

Важливу роль у прискоренні технічного прогресу відіграє електроенергетика. В роки дев'ятої п'ятирічки на Україні ве-

**Винахідницька і раціоналізаторська діяльність в окремих галузях
промисловості України в 1970 і 1975 рр.**

Галузь	Кількість винахідників і раціоналізаторів, тис. чол.			Кількість впроваджених винаходів і раціоналізаторських пропозицій, тис.			Сума умовної річної економії, тис. крб.		
	1970	1975	1975*	1970	1975	1975*	1970	1975	1975*
Електро-технічна	12,8	15,9	124,2	9,6	11,6	120,8	10 630	16 612	156,3
Хімічна	26,3	31,8	120,9	24,0	29,8	124,2	27 430	36 268	132,2
Приладо-будівна	6,8	10,1	148,6	5,6	8,1	144,6	6 100	8 888	145,7
Кам'янову-гільна	47,8	49,4	103,3	40,5	45,7	112,8	63 793	67 670	106,1

* Дається у процентному відношенні до 1970 р.

лося будівництво Чорнобильської, Ровенської і Південно-української атомних електростанцій, широко розгорнулася боротьба за підвищення потужностей діючих теплових і гідроелектростанцій, ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів і економію праці в галузі. Створювалися енергокомплекси, автоматизовані системи управління. Значну активність при цьому виявили новатори галузі, кількість яких постійно зростала. В кінці п'ятирічки їх налічувалося понад 20 тис. чол. Тільки в 1975 р. вони впровадили у виробництво майже 22 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, заощадивши 15 млн. крб. [25]. Аналіз свідчить, що серед винахідників і раціоналізаторів електроенергетичних підприємств переважали робітники. Так, у 1972 р. серед новаторів Дніпрогесу ім. В. І. Леніна вони становили 84%, на Придніпровській ДРЕС — понад 60% [23, ф. Р-2594, оп. 1, спр. 299, арк. 125; 26].

У металургійній промисловості республіки, як і всієї країни, в 1971—1975 рр. здійснювалася велика програма технічної реконструкції з метою збільшення виробництва чавуну і сталі, поліпшення їх якості. В результаті творчої праці робітників і інженерно-технічних працівників (ІТП) виплавка мартенівської сталі з застосуванням кисневого дуття зросла з 26 315 тис. т у 1970 р. до 28 780 тис. т у 1975 р., що становило 86,5% її виробництва в республіці [21, с. 64].

Прискореними темпами розвивалася електрометалургія: вдосконалювалася технологія електромагнітного переміщування рідкого металу, вакуумно-дугового і електрошлакового переплаву, напівбезперервної та безстопорної розливки сталі. Активну участь у цій роботі брали новатори виробництва. Так, на запорізькому заводі «Дніпроспецсталь» у 1974 р. за рахунок

впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій виплавка сталі на дугових електропечах збільшилася на 5870 т, а на печах електрошлакового переплаву — на 2500 т [23, ф. Р-2594, оп. 1, спр. 413, арк. 2].

У вирішенні проблем технічного прогресу галузі значний внесок зробили робітники, які становили основну частину новаторів. Так, у 1971—1973 рр. серед винахідників і раціоналізаторів Донецького металургійного заводу ім. Леніна і Дніпровського металургійного заводу ім. Держинського вони становили 65%, на «Дніпроспецсталі» — 81%, а в прокатному цеху № 2 макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова, який мав найкращі показники по раціоналізаторській роботі серед усіх підприємств галузі, — 91, 8% [23, ф. Р-2594, оп. 1, спр. 330, арк. 165].

Протягом п'ятирічки винахідниками і раціоналізаторами металургійної промисловості України було розроблено і впроваджено у виробництво 476,6 тис. технічних удосконалень, заощаджено понад 430 млн. крб. Ряди новаторів галузі за цей час зросли з 80 156 до 87 642 чол. [24, ф. 18, оп. 1, спр. 447, арк. 10, 14; спр. 470, арк. 29, 31; 25].

Роки дев'ятої п'ятирічки характеризуються неухильним зростанням масовості технічної творчості трудящих. Так, кількість авторів винаходів і раціоналізаторських пропозицій в Українській РСР за цей період збільшилася на 21%, а економічна ефективність їх праці — на 40%. За п'ятиріччя новатори республіки впровадили у виробництво 3 635 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій, заощадивши 3 828 тис. крб. 21, с. 56].

За сучасних умов справжньою продуктивною силою стала наука, тому особливого значення в подальшому розвитку технічного прогресу набуває впровадження її досягнень у практику. «Практичне впровадження наукових ідей, — зазначав на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнєв, — це сьогодні не менш важливе завдання ніж їх розробка» [3, т. 1, с. 66]. Саме в цьому яскраво виявляється провідна роль робітничого класу, який не лише реалізує наукові ідеї, а й вдосконалює розроблену науковцями технологію, устаткування, машини. У процесі впровадження досягнень науки у виробництво зміцнюється плідотворний союз робітників, ІТП і вчених, що забезпечує основні напрямки і темпи технічного прогресу. В роки дев'ятої п'ятирічки значного поширення набуло створення комплексних творчих бригад — однієї з найкращих форм цього союзу. В Українській РСР їх кількість зросла з 38,1 тис. у 1971 р. до 43,1 тис. у 1975 р. У 1971 р. вони об'єднували 130,4 тис. чол., а в 1975 р. — 187,7 тис. чол. [16, с. 47].

У досліджуваний період активно діяли ради новаторів, громадські конструкторські, технологічні і патентні бюро, організації Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів

(ВТВР) та науково-технічних товариств (НТТ). Провідну роль у цих громадських організаціях відігравали робітники. Вони становили понад половину членів первинних організацій ВТВР республіки. Показово, що чисельність робітників у цих організаціях збільшувалася досить динамічно. Якщо в 1971 р. у складі організацій ВТВР на Україні налічувалося 698 тис. робітників, то в 1975 р. — 955 тис., або на 36,8% більше [22, ф. Р-5074, оп. 1, спр. 705, арк. 1; 27].

Таким чином, у перетворюючій діяльності робітничого класу нашої країни, його бойового загону — робітничого класу Української РСР, все рельєфніше виявляється боротьба за прискорення технічного прогресу. Працею робітників створюються матеріальні передумови розвитку науки і техніки, впроваджуються у виробництво наукові ідеї і розробки. В ході експлуатації техніки і устаткування робітники, спираючись на практичний досвід і постійно зростаючий освітній і фаховий рівень, здійснюють їх модернізацію, поліпшують технології виробничих процесів.

Завдяки творчій активності робітників у 1971—1975 рр. в республіці було освоєно випуск 4 896 найменувань промислової продукції, знято з виробництва 1 707 застарілих конструкцій машин, приладів і виробів, модернізовано 101 252 одиниці технологічного обладнання. У 1975 р. у промисловості Української РСР діяло 12 944 комплексно-механізованих дільниць, цехи і виробництва і 104 підприємства [22, с. 58, 61].

Проголошене Радянською Конституцією право громадян на наукову і технічну творчість [7, с. 16] широко реалізується робітниками шляхом участі у винахідницькій і раціоналізаторській роботі. Як підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» саме в творчій активності мас — «важливе джерело сили соціалістичного ладу» (Рад. Україна, 1979, 6 трав.).

«На основі динамічного розвитку економіки, — говориться в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — набуває нових рис соціальне обличчя радянського суспільства. Відбувається дальше стирання класових відмінностей, зміцнюється його соціальна однорідність» [6, с. 8]. Це переконливо підтверджується розвитком творчого союзу робітників, ІТП і науковців у ході їх спільної боротьби за технічний прогрес.

Озброєний історичними рішеннями XXV з'їзду КПРС робітничий клас УРСР разом з усіма трудящими Радянського Союзу героїчною працею забезпечує неухильний розвиток нашої країни по шляху науково-технічного і соціального прогресу, що веде наш народ до комунізму.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Держава і революція. — Повне збір. творів, т. 33, с. 1—115. 2. XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стеногр. звіт, т. 1, К., Політвидав України, 1972. 568 с. 3. XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стеногр. звіт, т. 1, 2. К., Політ-

видав України, 1976. 4. XXV з'їзд Комуністичної партії України. Стеногр. звіт. К., Політвидав України, 1976. 469 с. 5. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. У двох томах, т. 2, 1941—1976. К., Політвидав України, 1977. 1022 с. 6. Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977р. К., Політвидав України, 1977. 32 с. 7. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 45 с. 8. *Брежнев Л. І.* Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2. К., Політвидав України, 1975. 580 с. 9. Авангард трудового колективу. З досвіду роботи партійних організацій України в період між XXIV і XXV з'їздами КПРС. К., Політвидав України, 1976. 260 с. 10. Рабочий класс и его ведущая роль в строительстве коммунизма. М., Наука, 1975. 568 с. 11. Социальное развитие рабочего класса СССР. Рост численности, квалификации, благосостояния рабочих в развитии социалистическом обществе. Историко-социологические очерки. М., Наука, 1977. 285 с. 12. *Алексеев Г. М.* КПСС — организатор технического творчества рабочего класса в условиях развитого социализма. М., Знание, 1977. 80 с. 13. *Алексеев Г. М.* Движение изобретателей и рационализаторов в СССР (1966—1975). — История СССР, № 4, с. 3—22. 14. *Брусов В. О., Воробель И. Ю., Томчук П. В.* Эффективность творческого поиска рационализатора. Львів, Каменяр, 1978. 46 с. 15. *Ворожейкин И. Е., Сенявский С. Л.* Рабочий класс — ведущая сила советского общества. (Вопросы методологии и историографии). М., Мысль, 1977. 374 с. 16. *Грищенко А. О.* Технічна творчість мільйонів. (Про винахідників і рационализаторів УРСР). К., Політвидав України, 1977, 119 с. 17. *Довгопол В. М.* Робітничий клас в авангарді соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки. — Вісн. Харк. ун-ту, № 150, 1977. с. 68—80. 18. *Куторжевский Г. А., Смирнов В. А.* Социалистическое соревнование. М., Политиздат, 1974. 112 с. 19. *Лельчук В. С., Пивовар Е. И.* Научно-техническая революция и рабочий класс СССР. (К историографии проблемы). — История и историки. Историографический ежегодник. 1975. М., Наука, 1978. с. 17—50. 20. Народное хозяйство СССР в 1975 году. Стат. ежегодник. М., Статистика, 1976, 845 с. 21. Народне господарство Української РСР в 1975 році. Стат. щорічник, К., Техніка, 1976. 588 с. 22. Об'єднаний архів Української республіканської ради професійних спілок. Об'єднаний архів Запорізької обласної ради професійних спілок. 24. Об'єднаний архів Полтавської обласної ради професійних спілок. 25. Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Протокол №3 засідання Президії Української республіканської ради ВТВР від 26. III 1976 р. 26. Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Довідка про стан винахідницької, рационализаторської і патентно-ліцензійної роботи на Придніпровській ДРЕС від 14.11.1974 р. 27. Поточний архів Української республіканської ради ВТВР. Зведений статистичний звіт (форма № 8—СВ) за 1975 рік. 28. Поточний архів Української республіканської ради професійних спілок. Зведений статистичний звіт (форма № 8) за друге півріччя 1975 року. 29. Поточний архів Харківської обласної ради ВТВР. Стенограми VIII обласної звітно-виборної конференції і 1-го пленуму Харківської обласної ради ВТВР.

В. В. ТИМОФЕЄВ

ВНЕСОК ТВОРЧИХ БРИГАД МАШИНОБУДІВНИКІВ УКРАЇНИ У ПРИСКОРЕННЯ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В РОКИ ВОСЬМОЇ П'ЯТИРІЧКИ

У боротьбі робітничого класу нашої країни за прискорення технічного прогресу в досліджуваний період помітну роль відіграли машинобудівники Української РСР. Як і весь радянсь-

кий народ, вони активно включилися у виконання завдання, висунутого XXIII з'їздом КПРС [1, с. 40]. Однією з найпоширеніших форм роботи машинобудівників по прискоренню технічного прогресу стали добровільні об'єднання (громадські конструкторські бюро, громадські бюро економічного аналізу, творчі бригади тощо), які діяли під керівництвом галузевого науково-технічного товариства.

За останні роки радянська історична література поповнилася рядом праць, в котрих поряд з іншими досліджуються питання діяльності добровільних об'єднань трудящих машинобудівних підприємств [3; 4; 5], проте роль творчих бригад у прискоренні технічного прогресу залишається недослідженою.

Не претендуючи на всебічне висвітлення питання, автор цієї статті зробив спробу розкрити основні напрями діяльності творчих бригад машинобудівників України в роки восьмої п'ятирічки, форми і методи керівництва ними з боку науково-технічного товариства, показати джерела їх поповнення.

«Успіх науково-технічної революції, — підкреслювалось у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — її благотворний вплив на економіку, на всі сторони життя суспільства не можуть бути забезпечені зусиллями тільки наукових працівників. Дедалі більшої ролі набуває залучення до цього історичного значення процесу всіх учасників суспільного виробництва, всіх ланок господарського механізму» [2, с. 54].

Зміцнення творчої співдружності робітників і інженерно-технічних працівників (ІТП) у боротьбі за прискорення технічного прогресу в умовах розвиненого соціалізму зумовило появу в 60-і роки на ряді промислових підприємств творчих бригад, які створювалися з метою проведення роботи по розробці і впровадженню у виробництво технічних вдосконалень. Спочатку їх членами були лише ІТП, однак в роки восьмої п'ятирічки стала помітно зростати кількість творчих бригад, що мали в своєму складі робітників.

В літературі зустрічаються різні назви досліджуваних об'єднань (комплексні творчі бригади, комплексні бригади творчої співдружності [6]), але фактично мова йде про творчі бригади в нашому розумінні цього терміну.

Склад творчих бригад на машинобудівних підприємствах республіки визначався первинними радами галузевого науково-технічного товариства, але часто вони виникали на основі виробничих бригад (здебільшого в складальних цехах), в яких усі або більшість робітників займалися технічною творчістю. До складу таких бригад включали інженерно-технічних працівників для подання колективу необхідної допомоги. Створення творчих бригад на базі виробничих набуло поширення на Ворошиловградському тепловозобудівному заводі [13, ф. 1, оп. 230, спр. 2139, арк. 28], Ждановському заводі важкого машинобудування [11, 1966, 18 листоп.], а також на ряді машинобудівних

Зростання кількості робітників-новаторів у складі НТТ машинобудівної промисловості УРСР в роки восьмої п'ятирічки

Показник	Рік	По Україні	По областях									
			Воро- шилов- град- ська	Дніпро- петров- ська	Донець- ка	Запорі- зька	Київсь- ка	Львів- ська	Оде- ська	Сум- ська	Харків- ська	Херсон- ська
Первинні організації	1966	437	21	40	28	31	68	28	43	21	65	12
НТТ	1970	512	22	48	30	33	73	33	47	22	75	10
Члени НТТ	1966	158091	5084	7248	143495	5662	93139	3469	5531	1640	13550	938
		(6977) *	(411)	(905)	(1735)	(293)	(110)	(312)	(523)	(436)	(1238)	(87)
	1970	113734 **	8690	11370	17294	8356	12247	5651	9365	4042	20140	1085
		(10662)	(1162)	(1103)	(1532)	(950)	(1310)	(472)	(515)	(389)	(1238)	(52)

* У дужках подано кількість робітників-новаторів

** Зменшення членів НТТ пояснюється реорганізацією його структури

підприємств Харківської, Київської, Одеської і Львівської областей. Цей процес відбивав прагнення передових робітників знайти раціональну форму організації творчої праці.

На підприємствах машинобудування значна кількість верстатників не об'єднана у виробничі бригади, що зумовлює поширення індивідуальної форми технічної творчості робітників. Проте, в роки восьмої п'ятирічки на великих підприємствах галузі (зокрема на харківських підшипниковому, тракторному, турбінному заводах) робітники-новатори нерідко допомагали творчим бригадам і групам раціоналізаторів у розробці і впровадженні у виробництво винаходів і пропозицій, хоча формально не входили до складу цих об'єднань [8, 1968, 21 верес.].

На багатьох машинобудівних підприємствах створювалися постійні групи новаторів, які, однак, не називалися творчими бригадами. До їх складу, що практично був сталим, входили передові робітники і ІТП. Такі групи існували на Токмацькому дизельному заводі, ХТЗ, дніпропетровських заводах шахтної автоматики та «Електроприлад» [9, 1966, 27 лип.; 10, 1968, 4 лют.; 10, 1967, 19 січ.; 14, ф. 3854, оп. 4, спр. 306, арк. 59].

Безпосередньо роботою творчих бригад машинобудівників України керувало галузеве науково-технічне товариство (НТТ), головне завдання якого полягало в мобілізації трудящих на боротьбу за прискорення технічного прогресу. Активну роботу на місцях проводили первинні ради НТТ. Від рівня їх організаційної діяльності і складу значною мірою залежало збільшення кількості творчих бригад, посилення ролі останніх у вдосконаленні виробництва.

Зміцнення рядів НТТ в роки восьмої п'ятирічки здійснювалося шляхом залучення до цього робітників-новаторів. За цей період їх кількість у складі НТТ зросла майже в 1,5 раза, а питома вага серед членів товариства — з 4,4 до 9,4%. Це — значне збільшення, якщо врахувати, що для продуктивної роботи в НТТ робітник повинен мати високу кваліфікацію і певний раціоналізаторський досвід (див. табл. 1) [складена автором на основі таких даних джерел: 14, ф. 3854, оп. 4, спр. 229, арк. 1—47; 16, оп. 1, спр. 27, арк. 1—46].

Передові робітники обиралися до керівних органів НТТ. Так, у березні 1968 р. республіканський з'їзд НТТ обрав до складу Українського республіканського правління науково-технічного товариства відомих новаторів виробництва: токаря-розточувальника Новокраматорського машинобудівного заводу П. В. Головка і токаря Харківського турбінного заводу В. Д. Дрокіна [14, ф. 3854, оп. 1, спр. 283, арк. 9—10].

Стан справ у творчих бригадах постійно обговорювався на партійно-господарських активах, партійних зборах, зльотах передовиків і ударників комуністичної праці, в цехах і на дільницях. Партійні комітети машинобудівних заводів республіки декілька разів на рік слухали питання про діяльність творчих

бригад цехів і відділів. Перевірка виконання прийнятих рішень покладалася на групи і комісії парткомів. Вони стежили за тим, щоб робота творчих бригад дійсно сприяла прискоренню технічного прогресу [15, ф. 7352, оп. 3, спр. 280, арк. 48].

В цілому за роки п'ятирічки кількість творчих бригад і їх членів на машинобудівних підприємствах України зросла (див. табл. 2) [складена автором на основі даних таких джерел: 14, ф. 3854, оп. 4, спр. 229, арк. 1—47; 16, оп. 1, спр. 27, арк. 1—46].

Характерним для років восьмої п'ятирічки було не лише зростання кількості творчих бригад і їх членів, але й активізація діяльності цих колективів. Творчі бригади машинобудівників республіки підтримали почин москвичів і ленінградців боротися за економію і бережливість, активно включилися у все-народне соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, одними з перших стали на трудову вахту, присвячену XXIV з'їзду партії. Так діяла, наприклад, творча бригада київського заводу «Ленінська кузня» у складі електрика В. Рахубенка, розмітника І. Бохова, старшого інженера-технолога І. Мельниченка [7, 1966, 5 січ.]. Новатори не тільки підтримували почини інших колективів, але й самі виступали з закликами до трудящих республіки і країни. Так, одна з перших на харківському заводі ім. Малишева творча бригада механоскладального цеху, створена з ініціативи знатного токаря Г. Михайлова, заклікала колектив підприємства розпочати соціалістичне змагання за технічний прогрес на кожному робочому місці. Менш ніж за рік кількість творчих бригад заводу, які підтримали почин, зросла до 176, а їх членів — до 837 чол. [8, 1970, 7 лют.]. На заклик відгукнулися трудящі передових підприємств Харкова і республіки. Тільки на Ізюмському приладобудівному заводі першість у змаганні виборювали 23 творчі бригади [7, 1970, 22 лют.; 18, ф. 4993, оп. 2, спр. 116, арк. 72].

Розробляючи і впроваджуючи у виробництво вдосконалення, члени творчих бригад активно пропагували технічні ідеї і передові методи праці, сприяли поширенню їх на підприємствах галузі [13, ф. 1, оп. 230, спр. 3157, арк. 148—150].

Одним з основних напрямків діяльності творчих бригад була боротьба за наукову організацію праці (НОП). При цьому робітники і ІТП набували досвіду комплексного вирішення виробничих питань. Так, творча бригада одного з цехів київського заводу «Більшовик» виявила недоліки в системі транспортування готової продукції і самостійно усунула їх, вирішивши ряд складних технічних проблем [12, с. 1]. Певних успіхів у науковій організації праці досягли творчі бригади на Ждановському заводі важкого машинобудування і кіровоградському заводі «Червона зірка» [13, ф. 1, оп. 230, спр. 2094, арк. 66—67; 12, с. 1—2].

Динаміка зростання кількості творчих бригад, їх членів і виконаних ними робіт у 1966—1970 рр.

Показник	По Україні	По обласних радах НТТ									
		Вороши- ловград- ська	Дніпропет- ровська	Донецька	Запорізь- ка	Київська	Львівська	Одеська	Сумська	Харківська	Херсон- ська
Творчі бригади	1893	39	322	167	118	216	139	84	163	354	98
	3957	1750	388	324	195	328	116	242	222	595	95
Члени творчих бригад	10483	249	2605	1438	611	801	1180	481	372	1383	330
	25982	7219	2663	2505	877	1941	382	1312	720	2386	368
Роботи, виконані бригадами	2700	112	1167	136	132	132	143	133	63	282	115
	7106	396	3415	306	130	425	153	478	10	535	59
Середня кількість членів однієї бригади	5,5	6,1	8,0	8,6	5,2	3,7	8,5	5,7	2,3	3,9	3,3
	6,5	4,1	6,8	7,7	4,5	5,9	3,3	5,4	3,2	4,0	3,8
Середня кількість робіт, виконаних однією бригадою	1,4	2,8	3,6	0,82	1,1	0,61	1,0	1,6	0,4	0,8	1,2
	1,8	0,22	8,8	0,94	0,66	1,29	1,3	1,9	0,04	0,9	0,6

Примітка. У чисельнику подано дані за 1966 р., у знаменнику — за 1970 р.

Таким чином, в роки восьмої п'ятирічки невід'ємною рисою діяльності творчих бригад машинобудівників республіки стала багатогранність творчого пошуку, зумовлена тісним співробітництвом робітників і ІТП, що склалося внаслідок поступових змін у характері праці робітничого класу, а також зростаючої потреби ІТП у раціоналізаторському досвіді робітників-новаторів.

Список літератури: 1. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966. 288 с. 2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 360 с. 3. *Алексеев Г. М.* Техническое творчество рабочего класса СССР как проблема историографии. — *Вопр. истории*, 1976, № 9, с. 3—15. 4. *Алексеев Г. М.* Движение изобретателей и рационализаторов в СССР. 1917—1977 гг. М., Мысль, 1978. 239 с. 5. *Плющ М. Р.* Технічна творчість робітничого класу Української РСР. К., Наук. думка, 1973, 183 с. 6. *Сивохина Т. А.* Социальная активность советского рабочего класса в условиях развитого социализма. — *Вестн. Моск. ун-та*, 1978, № 4, с. 3—18. 7. Вечірній Київ, Орган Київського міського комітету Компартії України, міської Ради депутатів трудящих, 1966. 8. Красное знамя. Орган Харківського обласного комітету України, обласної Ради депутатів трудящих, 1967, 1968, 1970. 9. Индустриальное Запорожье. Орган Запорізького обласного комітету Компартії України, обласної Ради депутатів трудящих, 1966. 10. Днепровская правда. Орган Дніпропетровського обласного комітету Компартії України, обласної Ради депутатів трудящих, 1968. 11. Ждановский машиностроитель, Орган партійної, комсомольської, профспілкової організацій та дирекції Ждановського заводу важкого машинобудування, 1966. 12. Машиностроитель. Орган науково-технічного товариства машинобудівної промисловості, 1966, № 4. 13. Партійний архів Інституту історії партії при ЦК Компартії України, ф. І. 14. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, ф. 3854. 15. Донецький обласний партійний архів, ф. 7352. 16. Об'єднаний архів Української республіканської Ради професійних спілок. Українське республіканське правління НТТ машпром. 17. Об'єднаний архів Київської обласної Ради професійних спілок, ф. 923. 18. Об'єднаний архів Харківської обласної Ради професійних спілок, ф. 4993.

В. А. МОЦАК, П. Т. РУЩЕНКО, д-р іст. наук

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКИХ УЧЕНИХ ПО ПРИСКОРЕННЮ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В ПРОМИСЛОВOSTІ (1966—1970)

Комуністична партія приділяє неослабну увагу розвитку і зміцненню зв'язків науки з виробництвом, завжди пам'ятаючи ленінські слова: «Перед союзом представників науки, пролетаріату і техніки не встоїть ніяка темна сила» [1, с. 182]. З перших днів існування Радянської влади В. І. Ленін підкреслював важливість розвитку радянської науки, творчого опановування і використання в інтересах соціалістичного будівництва досягнень світової науково-технічної думки, ширшого залучення вчених і спеціалістів до розв'язання народногосподарських проблем.

Питання ролі колективів учених у прискоренні науково-технічного прогресу в умовах зрілого соціалізму привертає увагу

багатьох радянських дослідників. Спеціальних досліджень з обраної нами теми поки що немає.

XXIII з'їзд КПРС (березень — квітень 1966 р.) наголосив на необхідності підвищення ефективності наукових розробок, дальшого розгортання фундаментальних досліджень, концентрації сил учених на найбільш перспективних напрямках науково-технічного прогресу. Перед науково-дослідними інститутами і конструкторськими організаціями з'їзд висунув вимогу старанно відпрацьовувати зразки нової техніки і прогресивної технології для впровадження у виробництво [2, с. 41].

Помітний внесок у розв'язання завдань партії зробили колективи наукових працівників м. Харкова і області.*

Так, вчені Харківського Всесоюзного науково-дослідного, проектно-конструкторського і технологічного інституту низьковольтного електроапаробудування (ВНДІЕлектроапарат) створили нові селективні апарати для підприємств металургійної і хімічної промисловості. Економічний ефект від застосування 10 тис. цих пристроїв становив 2 млн. крб. [18, 1967, 14 січ.]. За останні три роки восьмої п'ятирічки колектив установи створив понад 30 серій нових апаратів. На розробки вчених інституту в досліджуваний період було видано 128 авторських посвідчень. Частина винаходів запатентована у розвинутих в економічному відношенні капіталістичних країнах. Міцні творчі зв'язки науковців з виробничниками сприяли значному скороченню строків впровадження технічних досягнень у практику. Наприклад, виробництво автоматичних вимикачів Харківський електромеханічний завод (ХЕМЗ) освоїв усього за 1,5 року [16, 1971, 20 лют.].

Досягнуті успіхи стали наслідком постійного піклування партійних організацій інституту і заводу про зміцнення зв'язків між їх колективами. Так, коли на підприємстві виникли труднощі з виготовленням нових прес-форм, відбулися загальні збори комуністів інституту і спеціальне засідання парткому ХЕМЗу, які проаналізували причини труднощів, визначили шляхи їх подолання. Це забезпечило успіх справи: прес-форми корпусів автоматів надійшли споживачам на чотири місяці раніше строку [16, 1971, 20 лют.].

У 1960 р. при заводі «Електроважмаш» ім. В. І. Леніна було створено науково-дослідний інститут — «ВНДІЕлектромаш». В роки восьмої п'ятирічки його колектив досяг помітних результатів у розробці технічних удосконалень і прогресивних технологій, які, зокрема, знайшли застосування при виготовленні турбогенератора потужністю 0,5 млн. кВт для Назарівської ДРЕС. Технічні ідеї, закладені в цю машину, стали основою

* Про якісний склад загону харківських науковців свідчать такі дані: в роки восьмої п'ятирічки в 100 науково-дослідних установах і 21 вузі міста працювали 41 академік і член-кореспондент Академії наук Української РСР і майже 5 тис. докторів і кандидатів наук [3, с. 99].

для виробництва нової серії турбогенераторів потужністю до 2-х млн. кВт. Співробітники інституту доклали чимало зусиль для створення нових ізоляційних матеріалів. Економічний ефект від їх застосування тільки на турбогенераторах ТГВ-300 становив 61 900 крб. [17, 1971, 15 січ.].

Колектив комуністичної праці Українського науково-дослідного і конструкторського інституту хімічного машинобудування створив десятки зразків сучасного хімічного устаткування, які за своїми техніко-економічними показниками не поступалися перед зарубіжними або перевершували їх. Новим напрямком роботи вчених установи стала розробка комплексного проектування хіміко-технологічних ліній, що забезпечувало значне скорочення строків введення в дію хімічних підприємств. За роки п'ятирічки вчені інституту одержали 84 авторських свідоцтва на винаходи, вісім винаходів було запатентовано за кордоном. Ефективності наукових досліджень інституту значною мірою сприяло соціалістичне змагання з спорідненими науково-дослідними установами [15, 1969, 1 лип.].

Партійні організації науково-дослідних інститутів, проектних і конструкторських установ прагнули вдосконалювати виробничу діяльність спеціалістів не на основі проведення короточасних кампаній, а шляхом впровадження наукової організації праці (НОПу), ретельного добору розстановки і виховання кадрів, поліпшення виробничої структури колективів, систематичного підвищення рівня знань і кваліфікації науковців. Наприклад, у червні 1966 р. Держжинський районний комітет партії м. Харкова створив раду НОПу, до якої увійшли керівники проектних інститутів, учені, кваліфіковані інженери. Очолив її другий секретар районного комітету партії.

Участь науково-технічної інтелігенції в удосконаленні форм організації праці і управління виробництвом здійснювалась через групи НОПу, які створювалися в основному на громадських засадах. В науково-дослідному інституті монокристалів, наприклад, діяли 22 таких групи. Вони об'єднували 98 активістів усіх відділів і лабораторій. Члени груп займалися питаннями раціонального планування приміщень і розміщення експериментального устаткування, правильної організації робочих місць, удосконалення апаратури, підвищення культури виробництва тощо. Внаслідок реалізації їх розробок продуктивність праці в інституті в 1967—1970 рр. зросла на 26,6% [19, с. 6].

Значний внесок у вирішення важливих народногосподарських завдань п'ятирічки, пов'язаних з переозброєнням промислових підприємств новою високопродуктивною технікою, впровадженням передової технології, модернізацією діючого устаткування, поліпшенням організації виробництва і праці, зробили вчені харківських вузів. За 1966—1970 рр. вони вико-

нали госпдоговірних робіт на 13 млн. крб. У виробництво було впроваджено 270 наукових досліджень, в тому числі передбачених соціалістичними зобов'язаннями. Учні заклади одержали понад 200 авторських посвідчень на винаходи і 43 патенти [15, 1971, 20 лют.].

Постійно зміцнювалися контакти вузів міста з промисловими підприємствами. Так, Харківський політехнічний інститут (ХПІ) підтримував творчі зв'язки з 325 підприємствами країни, на яких тільки в 1969 р. знайшли застосування 63 розробки вчених ХПІ з економічним ефектом 15,8 млн. крб. Це в 3,5 рази перевищило витрати на науково-дослідні договірні роботи [15, 1970, 21 берез.]. На всіх великих заводах Харкова успішно застосовувався розроблений за участю вчених вуза процес електроімпульсної обробки металів. Внаслідок цього продуктивність праці при виготовленні і відновленні складної технологічної оснастки (штампів, прес-форм, різального інструменту і деталей складного профілю) зросла в 2—5 разів. Політехнічний інститут також тривалий час співробітничав з авіаційним заводом в галузі реалізації методу обробки деталей на верстатах з програмовим управлінням [15, 1971, 1 лип.].

Вчені Харківського інституту радіоелектроніки зосередили зусилля на створенні автоматизованих систем управління. За 1966—1970 рр. у виробництво було впроваджено 160 розробок науковців і студентів вуза, які дали 5,2 млн. крб. економії.

Широку наукову і практичну допомогу виробництву подавали вчені Українського заочного політехнічного інституту. На багатьох підприємствах Харкова застосовувалися розроблені ними апарати для випробування і контролю електричної міцності корпусної ізоляції електромашин, трансформаторів та іншого електроустаткування. У співдружності з спеціалістами заводу «Електромашина» були створені статичні збудники, використання яких на екскаваторах Воронежського екскаваторного заводу забезпечило економію на одній машині до 20 тис. крб. [15, 1970, 21 берез.].

Наслідуючи приклад викладачів, студенти вузів Харкова прагнули до практичного застосування результатів своїх теоретичних розробок. Тематика їх наукових робіт, як правило, відповідала основним напрямкам досліджень кафедр і лабораторій. Однією із найбільш ефективних форм наукової діяльності студентів стали конструкторські бюро, які значною мірою забезпечували підготовку реальних дипломних проектів. На кінець восьмої п'ятирічки їх було виконано: в політехнічному інституті—54, в автошляховому—45, авіаційному—24, інженерно-будівельному—12,6%. Пленум Харківського обкому Компартії України, що відбувся в червні 1971 р., підкреслив велике значення дипломних робіт, результати яких знаходять безпосереднє застосування на виробництві [15, 1971, 19 черв.].

З метою дальшого зміцнення творчих зв'язків науки з виробництвом у досліджуваний період широко практикувалися науково-технічні конференції, Дні науки, симпозиуми, семінари.

Великою популярністю користувалися Дні науки. В період підготовки до святкування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відбулося близько 430 зустрічей науковців Харкова з колективами 259 підприємств. В них взяли участь понад 1000 вчених і 55 тис. виробничників. А напередодні XXIV з'їзду КПРС в традиційних зустрічах взяли участь понад 1150 вчених (в тому числі 208 докторів і 706 кандидатів наук) і 82 тис. трудящих промислових підприємств [15, 1971, 20 листоп.].

Дні науки сприяли появі нових форм співробітництва вчених і виробничників міста. Так, у політехнічному інституті в суботні дні часто можна було зустріти передовиків і новаторів виробництва заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, ХТЗ, турбінного та ін. Багато часу в лабораторії кафедри по обробці металу різанням проводив разом з доктором технічних наук, професором М. Ф. Семко знатний токарь, лауреат Державної премії, Герой Соціалістичної Праці В. Д. Дрокін. Тісний контакт ученого і новатора сприяв помітному підвищенню ефективності їх праці. Наслідком проведення Днів науки стало зміцнення контактів між первинними партійними організаціями колективів: розширювався обмін досвідом, інформацією з питань удосконалення організаторської і масово-політичної роботи. Так, парткоми політехнічного і інженерно-економічного інститутів допомогли партійним комітетам тракторного і турбінного заводів розробити плани підвищення економічних знань майстрів і інженерно-технічних працівників, налагодити учбовий процес у школах економічного всеобучу [20, с. 14].

На нашу думку, з метою зміцнення зв'язків науки з виробництвом доцільно у великих містах щоквартально або двічі на рік проводити спеціальні конференції з широким представництвом від науково-дослідних проектних установ, учбових інститутів і підприємств для обміну інформацією про наукові розробки і розгляду проблем, що вимагають спільних зусиль для їх розв'язання. Слід також розробляти пропозиції по впровадженню у виробництво закінчених базовими лабораторіями досліджень і визначити питання, над якими мають працювати науковці різних галузей знань. Це поживає діяльність базових лабораторій, зробить більш цілеспрямованою їх тематику, дозволить уникнути паралелізму в роботі і прискорить впровадження технічних розробок у виробництво.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Промова на II Всеросійському з'їзді працівників медично-санітарної праці 1 березня 1920 р. — Повне зібр. творів, т. 40, с. 181—182. 2. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966. 288 с. 3. XXIV з'їзд Компартії України. Стенографічний звіт. К., Політвидав України, 1972, 396 с. 4. *Брежнєв Л. І.* Звіт Центрального Комі-

тету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., Політвидав України, 1976. 108 с. 5. *Добров Г. М.* Соціалістичний досвід з'єднання науки і виробництва. — *Філософська думка*, 1973, № 5, с. 3—13. 6. *Кубланов Б. Г.* Поеднання науки з виробництвом в умовах розвинутого соціалізму. — *Філософська думка*, 1975, № 4, с. 20—27. 7. *Кунаєв А. М.* Зміцнювати зв'язки науки з виробництвом. — *Вісн. АН УРСР*, 1977, № 3, с. 51—61. 8. *Матвійчук М. М., Остафійчук В. Ф.* Роль радянської науки в розвитку науково-технічного прогресу. К., Знання, 1977. 48 с. 9. *Патон Б. Е.* Союз науки и производства. — *Коммунист Украины*, 1976, № 5, с. 36—44. 10. *Семко М. Ф., Атрощенко В. И.* За развитие содружества работников науки и производства. Харьков. Изд-во при Харьк. ун-те, 1961. 108 с. 11. Союз науки і досвіду. 36 статей. Львів, Каменяр, 1965. 94 с. 12. Технический прогресс и вузы. Сб. статей. Харьков, изд-во Харьк. ун-та, 1962. 129 с. 13. Правда. Орган ЦК КПРС, 1966—1970. 14. Комунист України. Орган ЦК Компартії України, 1976—1971. 15. Красное знамя. Орган Харківського обкому Компартії України та обласної Ради депутатів трудящих, 1966—1971. 16. Соціалістична Харківщина. Орган Харківського обкому Компартії України та обласної Ради депутатів трудящих, 1966—1971. 17. Електрик. Орган парткому, дирекції та завкому профспілки і Комітету комсомолу Харківського заводу важкого електромашинобудування імені В. І. Леніна, 1966—1970. 18. Промінь. Орган парткому, дирекції та завкому профспілки Харківського електромеханічного заводу, 1966—1970. 19. Архів Дзержинського райкому Компартії України міста Харкова. Довідка — «Проблеми підвищення трудової активності науково-технічної інтелігенції (за матеріалами конкретно-соціологічного дослідження)», 1971, жовт. 20. Поточний архів Харківського інженерно-економічного інституту з науково-дослідної роботи в 1970 р.

Б. П. ЗАЙЦЕВ, канд. іст. наук

РУХ ЗА КОМУНІСТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ В РАДЯНСЬКІЙ ЕМБЛЕМАТИЦІ

(кінець 50-х — друга половина 60-х років)

Рух за комуністичне ставлення до праці — нова форма соціалістичного змагання, яка зародилася в нашій країні в кінці 50-х рр. Початок йому поклали робітники роликового цеху депо Москва-Сортувальна в жовтні 1958 р. [3, с. 34—35]. Невдовзі рух охопив усю країну, набувши всенародного характеру. У постанові Президії ВЦРПС від 21 листопада 1958 р. відзначалося, що ініціативу робітників депо Москва-Сортувальна підтримали трудящі Москви, Ленінграда, Харкова, Мінська, багатьох міст Уралу, Сибіру та інших районів країни [5, с. 471]. XXI з'їзд КПРС, який відбувся на початку 1959 р., дав високу оцінку цій патріотичній ініціативі. Партійне керівництво в центрі і на місцях забезпечило розростання руху вишир і вглиб.

Значну роль у поширенні почину відіграло присвоєння передовикам змагання звання колективів і ударників комуністичної праці. Напередодні XXI з'їзду КПРС у змаганні брало участь 35 тис. чол., перед скликанням Першої Всесоюзної наради передовиків змагання (27—30 травня 1960 р.) — близько 5 млн. чол. [7, с. 29], а на 1 січня 1966 р. — 26,1 млн. чол. [7, с. 31].

Широкий розмах руху за комуністичне ставлення до праці зумовив появу значної кількості історичних джерел. Однак деякі з них до цього часу ще не вивчалися радянськими дослідниками. Це стосується, зокрема, численного і досить різноманітного емблематичного матеріалу, до якого відносяться прапори і вимпели колективів комуністичної праці, дипломи і свідоцтва про присвоєння цього високого звання, нагрудні знаки ударників комуністичної праці і посвідчення до них, значки, делегатські квитки і запрошення учасників нарад і зльотів ударників комуністичної праці, поштові листівки тощо.

Мета цієї статті — показати, як знайшов відображення вищий ступінь соціалістичного змагання в радянській емблематиці кінця 50-х — другої половини 60-х рр., і тим самим звернути увагу дослідників на нові джерела з його історії.

У розвитку емблематики, що відбиває рух за комуністичне ставлення до праці, можна виділити два етапи. Перший — з жовтня 1958 р. по вересень 1966 р., тобто з часу початку змагання і до опублікування постанови Президії ВЦРПС від 23 вересня 1966 р. «Про поліпшення організації соціалістичного змагання» [6, с. 245—252]. Для цього етапу характерна відсутність єдиних зразків почесних нагород для переможців соціалістичного змагання, що давало простір творчій думці місцевих художників. Однак в окремих випадках це негативно позначалося на якості художнього оформлення і символіці нагород.

Початок другого етапу ми пов'язуємо з прийняттям згаданої постанови, якою запроваджувалися єдині по СРСР нагороди передовикам руху за комуністичне ставлення до праці. Це сприяло значному поліпшенню організації соціалістичного змагання.

Серед речових джерел з історії руху за комуністичне ставлення до праці найбільш різноманітні по своїй емблематиці нагрудні знаки «Ударник комуністичної праці» кінця 50-х — першої половини 60-х рр. Їх зразки зберігаються в ряді музеїв країни, зокрема в Центральному музеї В. І. Леніна (Москва), Київському філіалі Центрального музею В. І. Леніна, Центральному музеї Революції СРСР (Москва), Музеї М. І. Калініна (Москва), а також Народному музеї історії Харківського заводу транспортного машинобудування ім. В. О. Малишева.

Аналіз свідчить, що всі нагрудні знаки мають зображення символів Радянської держави: * профілю В. І. Леніна, червоного прапора, державного прапора союзної республіки, емблеми «Серп і Молот», червоної п'ятикутної зірки. Серед 61 розглянутого нами нагрудного знака, що відноситься до першого етапу, 32 мають зображення профілю В. І. Леніна; 50 — черво-

* Часто на одному знакові вміщено декілька символів.

ного прапора, державного прапора союзної республіки або червоного вимпела; 26—емблеми «Серп і Молот». Наводимо опис нагрудного знака «Ударник комуністичної праці», що вручався переможцям соціалістичного змагання міста Харкова і області. Він має форму паралелограма, на якому горизонтально розміщені дві смуги (верхня — червоного кольору, нижня — лазурового), що символізують державний прапор Української РСР. На червоній смузі — зображення профілю В. І. Леніна і слова «Ударник коммунистического труда». На трикутнику, покритому білою емаллю, який накладено на смугу лазурового кольору, вміщено напис «Харьков». В лівому нижньому кутку знака — емблема «Серп і Молот». Аналогічні по формі, розміру, емблематиці і композиції нагрудні знаки вручалися ударникам комуністичної праці Кримської, Львівської, Сумської та інших областей УРСР.

Нагрудний знак, що вручався ударникам комуністичної праці в Ставропольському краї, має вигляд розгорнутого червоного прапора з зображенням профілю В. І. Леніна в лівому верхньому кутку. Зліва і знизу він обрамлений вузькими смугами білої емалі, на яких вміщені слова «Ударник (по вертикалі) коммунистического труда (по горизонталі)». На нагрудному знакові ударника комуністичної праці Ковровського екскаваторного заводу зображено червоний вимпел з п'ятикутною зіркою, емблему «Серп і Молот» і лаврову гілку. Слова «Ударник коммунистического труда» вміщені на червоній емалевій стрічці, яка оперезує знак. Третина нагрудних знаків, поряд з символами Радянської держави, має зображення виробничих символів: наприклад, підшипника (Перший державний підшипниковий завод), комбайна (Рязанський завод сільськогосподарських машин), фрези (Московський завод «Фрезер» імені М. І. Калініна) тощо. На багатьох знаках зазначена належність певній адміністративно-територіальній одиниці (республіці, області, місту) або підприємству чи організації. Наприклад: «Бурятская АССР», «Коми АССР», «Иркутская область», «Курск», «Норильск», «Павлодар», «Полтава», «Ковровский экскаваторный завод», «З-д Рязсельмаш», «МСЗ» (Московский станкостроительный завод), «К» (Кировский завод), «Гидрометслужба» та ін. Указання на належність дає підставу вважати, що цими знаками нагороджувалися переможці соціалістичного змагання тільки даної республіки, області, міста або підприємства. Про це іноді свідчать не тільки написи, але й зображення на нагрудних знаках. Так, на знакові ударника комуністичної праці Павлодарської області Казахської РСР вміщено схему карти області.

В основі зображень на почесних нагородах (червоних прапорах, вимпелах, дипломах, свідоцтвах), які вручалися до середини 60-х рр. колективам трудящих — переможцям соціалістичного змагання, також лежить державна і виробнича симво-

ліка. Наприклад, у Центральному музеї Революції СРСР експонується Червоний прапор колективу комуністичної праці шахти «Польсаевская-2». На лицьовому боці прапора в центрі вміщено зображення профілю В. І. Леніна в обрамленні гілок лавра і дуба. На їх схрещення накладено емблему «Серп і Молот». Поруч вміщені заклики: «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» і «Под знаменем марксизма-ленинизма, под руководством Коммунистической партии — вперед, к победе коммунизма!». На зворотному боці прапора — зображення державного герба СРСР і напис: «Коллективу коммунистического труда шахты «Польсаевская-2» от совнархоза и облсовпрофа».

У цьому ж музеї експонується диплом про присвоєння звання колективу комуністичної праці бригаді І. І. Безрукова БУ-49 Красноярськкалюмінбуду в 1964 р. У верхній частині диплому на тлі червоного прапора вміщено зображення профілю В. І. Леніна і його слова: «Коммунизм начинается там, где появляется самоотверженная, преодолевающая тяжелый труд, забота рядовых рабочих об увеличении производительности труда» [1, с. 22].

Серед експонатів музею — свідоцтво про присвоєння почесного звання колективу комуністичної праці Нафтопромислому управлінню імені XXII з'їзду КПРС. На свідоцтві зображено профіль В. І. Леніна і виробничий пейзаж (нафтові вишки, заводські труби, будівельні крани). Азербайджанською і російською мовами вміщено пророчі слова вождя: «Мы придем к победе коммунистического труда!» [2, с. 109] і заклики: «Будем учиться, жить и работать по-коммунистически!».

У 1966 р. з метою поліпшення організації соціалістичного змагання Президія ВЦРПС запровадила додаткові заходи морального стимулювання учасників руху за комуністичне ставлення до праці. Для робітників, колгоспників і службовців — переможців змагання — запроваджувався єдиний по СРСР нагрудний знак «Ударник комуністичної праці» і посвідчення до нього; для колективів бригад, дільниць, змін, цехів, ферм, ланок, що завоювали почесне звання — вимпел і єдине «Свідоцтво про присвоєння звання колективу комуністичної праці». Для нагородження колективів підприємств, організацій, радгоспів, колгоспів ЦК профспілок, міністерствами і відомствами СРСР були запроваджені Червоні прапори. Разом з прапорами вручався «Диплом про присвоєння звання колективу комуністичної праці». Зразки знака ударника комуністичної праці, посвідчення, свідоцтва і диплома затверджені постановою Президії ВЦРПС від 11 листопада 1966 р. [6, с. 740].

Єдиний нагрудний знак «Ударник комуністичної праці» має форму п'ятикутника розміром 20×31 мм. В центрі композиції — зображення профілю В. І. Леніна на тлі червоного прапора. Зліва, на голубому тлі, зображено обеліск «Космос», споруджений у Москві на честь видатних досягнень радянсько-

го народу в освоєнні космічного простору, а також завод, греблю гідроелектростанції, будівельний кран, залізничний состав і зерновий комбайн з вантажною автомашиною. Під прямокутником, в якому міститься ця композиція, в три рядки розміщено слова: «Ударник коммунистического труда», а нижче — зображення емблеми «Серп і Молот» і гілок дуба і лавра [4, с. 16].

На обкладинці посвідчення вміщено схрещені серп і молот, п'ятикутну зірку і лаврову гілку. В правому нижньому куті — напис «Ударник коммунистического труда». На лівому боці внутрішньої наклейки посвідчення — зображення знака «Ударник коммунистической работы», слова В. І. Леніна: «Мы придем к победе коммунистического труда!» і факсиміле його підпису «В. Ульянов (Ленин)» [4, с. 17].

Центральним зображенням на вимпелі для колективів комуністичної праці є та ж композиція, що й на нагрудному знакові. Над нею слова В. І. Леніна: «Мы придем к победе коммунистического труда!». В нижній частині вимпела — трьохрядковий напис: «Коллектив коммунистического труда» [4, с. 16]. Разом з вимпелом вручалось свідоцтво. В його правому верхньому кутку вміщено композицію, аналогічну композиції на знакові «Ударник коммунистической работы», а над нею — девіз міжнародної пролетарської солідарності «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!». Нижче розташовані схрещені серп і молот, п'ятикутна зірка і лаврова гілка [4, с. 17].

Глибоко символічною є емблематика на Червоному прапорі, що вручався колективам комуністичної праці підприємств, організацій, радгоспів і колгоспів. На його лицьовому боці — портретне зображення В. І. Леніна, девіз «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» і слова Володимира Ілліча: «Мы придем к победе коммунистического труда!». На зворотному боці прапора, посередині, зображення державного герба СРСР і трьохрядковий напис: «Предприятие коммунистического труда» [4, с. 16]. «Диплом про присвоєння звання колективу комуністичної праці», який вручався разом з Червоним прапором, має ту ж символіку, що і свідоцтво до вимпела [4, с. 17].

Таким чином, символічні зображення на єдиних почесних нагородах досить чітко відображають ідею: ми, радянські люди, під прапором великого Леніна, під керівництвом Комуністичної партії прийдемо до перемоги комуністичної праці, вирішимо грандіозні завдання будівництва нового суспільства в нашій країні.

Різноманітністю речових джерел з історії руху за комуністичне ставлення до праці є емблематичний матеріал, пов'язаний з нарадами і зльотами ударників комуністичної праці. Це, зокрема, запрошення, делегатські квитки і значки учасників Першої Всесоюзної наради передовиків змагання бригад і ударників комуністичної праці, яка відбулася в Москві на-

прикінці травня 1960 р. Наприклад, на запрошенні учасника згаданої наради зображено сонце, на тлі якого схрещені серп і молот. Промені сонця освітлюють лаврову гілку і напис: «Всесоюзное совещание ударников коммунистического труда». На делегатському квитку вміщено зображення профілю В. І. Леніна, лаврової гілки, девіз «Пролетарии всех стран, соединяйтесь!» і слова В. І. Леніна: «Мы придем к победе коммунистического труда!». Значок делегата Всесоюзної наради ударників комуністичної праці має вигляд прямокутника, покритого червоною емаллю. В його лівому верхньому кутку розташована емблема «Серп і Молот», в нижньому правому — лаврова гілка. Посередині значка напис: «Участник Всесоюзного совещания ударников коммунистического труда». Для учасників зльотів ударників комуністичної праці на місцях також випускалися делегатські і пам'ятні знаки. Наприклад, учасникам зльоту, який проходив у Павлодарі на початку 60-х рр., вручався значок, що має форму шестерні з зображенням двох колосків і написом «Павлодар». Значок вінчає розгорнутий червоний прапор з серпом і молотом і написом: «Слет ударников коммунистического труда».

У м. Електросталі Московської області з нагоди першого зльоту ударників комуністичної праці (січень 1965 р.) була виготовлена карточка типу екслібриса. Вона приклеювалася до книги, яка вручалася кожному делегату. На карточці зображено нагрудний знак ударника комуністичної праці і вміщено напис: «Участнику I слета ударников коммунистического труда».

Одним із засобів пропаганди нової форми соціалістичного змагання в роки її становлення стали поштові листівки. Як приклад розглянемо листівку, випущену Ленінградським комбінатом образотворчого мистецтва в 1961 р. На ній зображено групу ударників комуністичної праці, осяяну прапорами з портретом В. І. Леніна, біля підніжжя широко відомої скульптури В. І. Мухіної «Робітник і колгоспниця». Композицію вінчає здоров'я на честь переможців змагання, удостоєних почесного звання: «Слава ударникам коммунистического труда!». Образ В. І. Леніна і фігури юнака-робітника і дівчини-колгоспниці, що застигли в нестримному пориві, символізують переможну ходу радянського народу вперед, до комунізму.

Таким чином, розглянутий емблематичний матеріал, що відбиває рух за комуністичне ставлення до праці в кінці 50-х — другій половині 60-х рр., дає можливість визначити основні етапи його розвитку, розмах, форми морального стимулювання учасників руху, символіку почесних нагород, її зв'язок з дійсністю тощо. Особливості емблематичних джерел дозволяють глибше висвітлити окремі питання розвитку соціалістичного змагання в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства.

Список літератури: 1. *Ленин В. И.* Великий почин. Полн. собр. соч., т. 39, с. 1—29. 2. *Ленин В. И.* От первого субботника на Московско-Казанской железной дороге ко Всероссийскому субботнику — маевке. Полн. собр. соч., т. 41, с. 107—109. 3. Движение за коммунистический труд в промышленности СССР. 1958—1963 гг. Сб. документов и материалов. М., Наука, 1965, 413 с. 4. Первопроходцы будущего. — Советские профсоюзы, 1967, № 7, с. 16—17. 5. Профсоюзы СССР. Документы и материалы, т. 4. М., Профиздат, 1963. 846 с. 6. Профсоюзы СССР. Документы и материалы, т. 5. М., Профиздат, 1974. 776 с. 7. *Рогачевская Л. С.* Этапы развития социалистического соревнования. М., Знание, 1978. 63 с.

С. М. КУДЕЛКО

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІО-
ГРАФІЇ ВИРІШАЛЬНОГО ЕТАПУ СТВОРЕННЯ МАТЕ-
РІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ СОЦІАЛІЗМУ В ПРО-
МИСЛОВОСТІ СРСР (1926—1937)**

Величну перспективу побудови суспільства розвинутого соціалізму В. І. Ленін бачив ще в перші роки Радянської влади [1, с. 132; 2, с. 101 і ін.]. Розвинутий (зрілий) соціалізм став у нашій країні реальністю. Теоретичні узагальнення поняття зрілого соціалізму містяться в матеріалах КПРС, Конституції СРСР, працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнєва [4; 5; 6; 7].

З метою подальшого розкриття закономірностей розвинутого соціалізму радянські вчені прагнуть детальніше висвітлити попередні етапи розвитку нового суспільства, виходячи з ленінського висновку про те, що зрілий соціалізм має стати підсумком соціалістичного будівництва в СРСР [1, с. 132; 2, с. 101]. На основі марксистсько-ленінського принципу історико-діалектичної єдності минулого й сучасного автор цієї статті зробив спробу висвітлити деякі питання сучасної історіографії створення матеріально-технічної бази соціалізму в промисловості СРСР в 1926—1937 рр. Це — період соціалістичної реконструкції економіки країни [18], радикальних зрушень у соціально-політичному і культурному житті радянського суспільства. Саме в цей час було зроблено вирішальний крок у створенні матеріально-технічної бази соціалізму.

Історії соціалістичних перетворень в СРСР присвячено чимало праць, перші з яких побачили світ вже в перші роки реконструкції народного господарства. Об'єктом нашого вивчення є література останніх 10—15 років, оскільки вона ще не узагальнена дослідниками в достатній мірі. Нами проаналізована не тільки історична, але й філософська, економічна і соціологічна література.

Шляхи побудови матеріально-технічної бази соціалізму в нашій країні визначив В. І. Ленін. Він підкреслював, що ма-

теріально-технічна база соціалізму створюється на основі тих натурально-речовинних елементів, що існують у суспільному виробництві при капіталізмі на його імперіалістичній стадії. Імперіалізм, зазначав В. І. Ленін, створює матеріальні передумови переходу до соціалізму [3, с. 182].

В період, що досліджується, вийшли в світ роботи [11; 12; 25; 28; 31], в яких розкривається ленінська концепція створення матеріально-технічної бази соціалізму, показується значення праць В. І. Леніна для вирішення Радянською країною цього завдання в умовах капіталістичного оточення. Вчені підкреслюють, що вождь пролетаріату розглядав побудову матеріально-технічної бази соціалізму у нерозривному зв'язку з розвитком крупної машинної індустрії (здатної перетворити і землеробство), з електрифікацією країни, широким застосуванням досягнень науково-технічного прогресу.

Однак положення ленінської теоретичної спадщини з питань побудови матеріально-технічної бази соціалізму ще потребують подальшого висвітлення. Це, зокрема, стосується поглядів В. І. Леніна щодо політики соціалістичного протекціонізму, його боротьби проти антипартійних концепцій побудови економічних основ соціалізму в нашій країні та ін.

Традиційним напрямком дослідження проблеми є почате ще в 20-ті роки вивчення процесу індустріалізації і колективізації сільського господарства. Проте в останні роки науковці прагнуть до більш глибокого теоретичного осмислення суті соціально-економічної бази першої фази комуністичної формації, відповідаючи на поставлене партією завдання поглибленого вивчення питань, які стосуються тенденцій розвитку нашого суспільства, його продуктивних сил [6, с. 81]. Висновки, зроблені в процесі цього вивчення, дали їм підстави розглядати створення матеріально-технічної бази соціалізму як перший крок на шляху побудови матеріально-технічної бази комунізму, простежити загальне і особливе в цих категоріях.

Проблема визначення поняття матеріально-технічної бази відноситься до числа дискусійних. Перш за все не зовсім чітко визначено, що повинно відповідати базі в явищах надбудови. Нам видається правильною думка тих авторів, хто вважає, що матеріально-технічна база відповідає пануючому типу суспільних відносин і способу виробництва [30, с. 98].

Залишається також дискусійним питання відношення науки і технології до матеріально-технічної бази суспільства. Так, В. Г. Кас'яненко вважає, що включати технологію, науку в матеріально-технічну базу не можна, оскільки неможливо відокремити культурно-технічний рівень, кваліфікацію і досвід людини від самої людини, яка не входить в поняття бази [19, с. 43—45]. Однак при цьому В. Г. Кас'яненко вказує, що «при якісній характеристиці функціонуючої бази технологічна, як і економічна характеристика її, необхідна» [19, с. 44]. Але

словом «якісна» автор нічого не пояснює: визначення бази повинно включати і її якісну характеристику. Що ж до виразу «функціонуюча база», то, на нашу думку, його вживання не-виправдане, оскільки не існує «нефункціонуючої бази». У противному разі виникає потреба скрізь уточнювати, чи йдеться про реально діючу базу, чи абстрактну нефункціонуючу базу.

Визначаючи поняття матеріально-технічна база, ряд авторів, наприклад М. Борисов [33, с. 6], наголошує на слові «технічна». Він відзначає, що «з точки зору технічної сторони матеріально-технічна база соціалізму характеризується високим рівнем розвитку всіх галузей народного господарства...» [33, с. 6], але не наводить чітких критеріїв визначення цього рівня. До того ж М. Борисов перебільшує техніко-економічну відсталість дореволюційної Росії, твердячи, що вона залишалась однією з найвідсталіших країн світу. Шукаючи підтвердження цій тезі, автор наводить слова К. Маркса і Ф. Енгельса про залежність Росії від західних країн [33, с. 8], які відносяться... до 1850 р. Слід зауважити, що в тлумаченні поняття матеріально-технічна база М. Борисов допускає ряд нечітких характеристик. Наприклад, він вважає, що «основним змістом соціалістичної індустріалізації є створення матеріально-технічної бази соціалізму...» [33, с. 6], не враховуючи того, що поняття матеріально-технічна база ширше за поняття індустріалізація.

Чимало визначень поняття матеріально-технічна база носять описовий характер і містять неконкретні положення, наприклад, про високу автоматизацію, високу продуктивність праці тощо, хоча цілком зрозуміло, що в певний відрізок часу суспільство, яке розвивається поступально, досягає найвищої продуктивності праці, механізації та ін.

Особливу увагу науковців привертає вивчення методів соціалістичного нагромадження засобів створення матеріально-технічної бази в промисловості. У зв'язку з цим викликає інтерес монографія О. Барсова [9], який першим зробив спробу показати перерозподіл національного доходу між сільським господарством і промисловістю. Автор порушує питання про невідповідність між виробництвом і споживанням в роки першої п'ятирічки, наводячи деякі нові факти. Проте він не висвітлив ряду важливих питань, зокрема проблеми ролі змічки між містом і селом у процесі створення матеріально-технічної бази соціалізму.

Триває інтенсивне вивчення проблем побудови матеріально-технічної бази соціалізму в окремих економічних регіонах, республіках і областях [26; 32; 33]. Як правило, такі роботи присвячені питанням індустріалізації, що є вирішальним, але не єдиним чинником у створенні матеріально-технічної бази соціалізму. Характерно, що у самих істориків, які вивчають проблеми індустріалізації окремих республік, виникло питання

про правомірність терміна «індустріалізація тієї чи іншої республіки» [33, с. 33], що свідчить про необхідність більш чіткого розмежування понять індустріалізація і індустріальний розвиток.

На нашу думку, спірним є положення, висунуте рядом авторів, наприклад В. Ф. Пашуковим, про те, що основні шляхи і методи індустріалізації СРСР були загальними для всіх регіонів країни, адже водночас автор твердить, що найважливішим засобом індустріалізації раніше відсталих районів виступала допомога більш розвинутих у промисловому відношенні республік.

Вивчення процесу побудови матеріально-технічної бази соціалізму в окремих районах нашої країни дозволило уточнити ряд питань про рівень їх економічного розвитку і про міру відновлення господарства до початку реконструктивного періоду. Водночас воно сприяло більш глибокому висвітленню тенденції вирівнювання рівнів розвитку окремих районів, яка виявилася вже в ті роки. Сучасні дослідники більше уваги приділяють дослідженню географії розміщення продуктивних сил, вивченню боротьби Комуністичної партії і Радянської держави за прискорений розвиток найважливіших галузей промисловості [8, 21, 22].

Вивченню вирішального етапу створення матеріально-технічної бази соціалізму в промисловості СРСР значною мірою сприяють документи і матеріали, що продовжують видаватися [14—16].

У джерелознавчій розробці питання зроблено лише перші кроки. Заслугує на увагу стаття В. С. Лельчука [23], що містить цінні спостереження. Крім того, автор порушив питання, що не досліджені радянськими істориками. Це, зокрема, чітке визначення початку реконструктивного періоду, а також строків завершення відбудовного періоду в нашій країні.

Радянські науковці стали приділяти більше уваги критиці буржуазних і ревізіоністських концепцій з питань створення матеріально-технічної бази соціалізму в нашій країні [27; 29]. Буржуазні автори, будучи не в змозі замовчати успіхи СРСР у побудові соціалізму, намагаються довести, що досвід Радянського Союзу має значення лише для відсталих в економічному відношенні країн, а також те, що економічні перетворення в нашій країні здійснювалися за рахунок життєвого рівня трудящих мас. Радянські вчені спростовують ці вигадки на основі аналізу досвіду країн соціалістичної співдружності.

Таким чином, незважаючи на досягнення радянських вчених у вивченні проблеми створення матеріально-технічної бази соціалізму, ряд питань ще недостатньо досліджений. Це стосується, зокрема, визначення поняття матеріально-технічна база, а також висвітлення ленінських ідей щодо її створення.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади». Повне збір. творів, т. 36, с. 121—154. 2. *Ленін В. І.* Доповідь про роботу ВЦВК і Раднаркому на першій сесії ВУЦВК VII скликання 2 лютого 1920 р. Повне збір. творів, т. 40, с. 85—106. 3. *Ленін В. І.* Загрожує катастрофа і як з нею боротися. Повне збір. творів, т. 34, с. 143—188. 4. *Брежнєв Л. І.* Про проект Конституції Союзу РСР. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 24 травня 1977 р. К., Політвидав України, 1977. 18 с. 5. *Брежнєв Л. І.* Великий Жовтень і прогрес людства. Доповідь на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР 2 листопада 1977 р. К., Політвидав України, 1977. 31 с. 6. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 7. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 62 с. 8. *Бакунін А. В.* Борьба большевиков за индустриализацию Урала во второй пятилетке (1933—1937 гг.). Свердловск, Средне-Уральск. кн. изд-во, 1968. 443 с. 9. *Барсов А. А.* Баланс стоимостных обменов между городом и деревней. М., Наука, 1969. 197 с. 10. *Бутенко А. П.* Социализм как общественный строй. М., Политиздат, 1974. 287 с. 11. *Воскресенский Ю. В.* В. И. Ленин — создатель плана социалистической индустриализации СССР. М., Знание, 1967. 63 с. 12. *Гржегоржевский А. Н.* В. И. Ленин о материально-технической базе коммунизма. М., Экономика, 1970. 135 с. 13. *Зак Л., Лельчук В., Погудин В.* Строительство социализма в СССР (историография). М., Мысль, 1971. 320 с. 14. Индустриализация СССР. 1926—1928 гг. Документы и материалы. М., Наука, 1969. 535 с. 15. Индустриализация СССР. 1929—1932 гг. Документы и материалы. М., Наука, 1970. 635 с. 16. Индустриализация СССР. 1933—1937 гг. Документы и материалы. М., Наука, 1971. 656. 17. Историография истории СССР (1917—1937). М., Наука, 1976. 172 с. 18. История Коммунистической партии Советского Союза, т. 4, кн. 2, М., Политиздат, 1971. 607 с. 19. *Касьяненко В. И.* Проблемы создания материально-технической базы коммунизма. (Историографический очерк). М., Мысль, 1973. 182 с. 20. *Касьяненко В. И.* Развитой социализм. Историография и методология проблемы. М., Мысль, 1976. 270 с. 21. *Корнилов А. В.* На решающем этапе. (КПСС во главе хозяйственного строительства 1926—1932 гг.). М., Изд-во Московск. ун-та, 1968. 188 с. 22. *Лельчук В. С.* Борьба КПСС за социалистическую индустриализацию страны. (Историография проблемы). М., Знание, 1975. 64 с. 23. *Лельчук В. С.* Статистические источники по истории индустриализации СССР и их использование в литературе 20—30-х годов. — В кн.: Источниковедение отечественной истории, вып. 1. М., Наука, 1973. 24. *Лельчук В. С.* Социалистическая индустриализация СССР и ее освещение в советской историографии. М., Наука, 1975. 312 с. 25. *Ленин В. И.* Об экономических проблемах научно-технического прогресса в СССР. М., Изд-во Моск. ун-та, 1972. 295 с. 26. *Малабаев М.* Партийная организация Киргизии в борьбе за развитие промышленности в реконструктивный период. Фрунзе, Киргизстан, 1967. 352 с. 27. *Марушкин Б. И.* История в современной идеологической борьбе. (Строительство социализма в СССР сквозь призму антикоммунистической историографии США). М., Мысль, 1972. 230 с. 28. *Мелещенко Ю. С., Шухардин С. В.* Ленин и научно-технический прогресс. Л., Наука, 1969. 327 с. 29. *Олегина И. Н.* Индустриализация СССР в английской и американской историографии. Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. 222 с. 30. Основной экономический закон и развитие социалистического производства. М., Мысль, 1972. 293 с. 31. *Поливанов А. С., Полнер Л. С.* Осуществление ленинской политики социалистической индустриализации страны. Воронеж, Изд-во Воронежск. политех. ин-та, 1969. 104 с. 32. *Родионов Д. М., Рогачевский А. М.* Западно-Сибирская партийная организация в борьбе за социалистическую индустриализацию (1926—1937 гг.). Новосибирск, Зап-Сиб. кн. изд-во, 1965. 100 с. 33. Роль социалистической индустриализации в развитии автономных республик Российской Федерации. Уфа, Изд-во Башкирск. ун-та, 1974. 216 с. 34. Социалистическое народное хозяйство СССР в 1933—1940 гг. М., Изд-во АН СССР, 1968. 666 с. 35. *Финогенов В. Ф.* К вопросу

Н. С. ШАПОВАЛОВА

УЧАСТЬ ПРОФСПІЛОК УКРАЇНСЬКОЇ РСР В ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО РОБІТНИЧОГО ЛИСТУВАННЯ (1926—1932)

Комуністична партія, керуючись вказівками В. І. Леніна про те, що «інтереси робітничого класу і його боротьба проти капіталізму вимагають повної солідарності і найтіснішої єдності робітників усіх націй» [1, с. 274], твердо здійснює курс на зміцнення солідарності радянських і зарубіжних трудящих.

У період побудови фундаменту соціалізму в СРСР, коли міжнародна буржуазія зводила всілякі наклепи на першу в світі соціалістичну державу, набуло великого значення об'єктивне інформування про Радянський Союз пролетаріату країн капіталу. Його найбільш доступною і масовою формою стало міжнародне листування, в якому активну участь разом з усім робітничим класом СРСР взяли робітники Української РСР. Спеціально це питання ще не вивчалось радянськими дослідниками, хоча деякою мірою було відбито в працях з проблеми інтернаціональних зв'язків радянських і зарубіжних трудящих*. Однак багато аспектів цієї теми потребують подальшого вивчення.

У цій статті, базуючись в основному на архівному матеріалі, ми прагнули показати керівництво профспілкових організацій УРСР міжнародним листуванням робітників республіки.

Міжнародне листування у досліджуваній період мало колективний та індивідуальний характер і здійснювалося в основному за виробничим принципом. Воно поділялося на такі основні види: партійне, профспілкове, комсомольське, робко-рівське, модрівське, есперантистське і велося російською, українською, іноземними мовами і есперанто. Оскільки учасники листування входили одночасно у виробничі, партійні, профспіл-

* Бондарь В. П.. Деятельность Коммунистической партии Украины по расширению и укреплению интернациональных связей рабочего класса. 1929—1936. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. К., 1970. 22 с. Лъвунин Ю. А. Борьба Коммунистической партии за укрепление интернациональных связей рабочего класса СССР (1924—1928). М., Изд-во Моск. ун-та, 1975. 304 с. Озеров Л. С. Дело трудящихся всех стран. М., Политиздат, 1978. 214 с. Панкратов А. Я. Международная деятельность советских профсоюзов (1918—1941). Горький. Волго-Вят. изд-во, 1971. 480 с. Феценко Р. А. Деятельность Коммунистической партии Украины по интернациональному воспитанию трудящихся в годы борьбы за построение фундамента социализма. 1926—1932. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук. К., 1972. 23 с. Чернявский Г. И., Мичев Д. С. Съветската общественност и революционното движение в България. 1923—1944. София, Партиздат, 1979. 366 с.

кові й громадські організації, його види розвивалися не ізольовано, а у діалектичній взаємодії, що сприяло зародженню нових форм інтернаціональних зв'язків (наприклад, міжнародного революційного змагання) і вдосконаленню існуючих (приїзд делегацій зарубіжних трудящих, шефство над політв'язнями та ін.).

Метою міжнародного листування, що почалося на початку 20-х років, було зміцнення дружби між робітничим класом СРСР і зарубіжним пролетаріатом, роз'яснення йому внутрішньої і зовнішньої політики Комуністичної партії, боротьба проти поширення буржуазною і соціал-демократичною пресою наклепів на Радянський Союз, ознайомлення трудящих СРСР з становищем і революційною боротьбою трудящих капіталістичних країн, активізація інтернаціонального виховання радянських людей [4, с. 110].

Визначаючи завдання профспілок у цій галузі, генеральний секретар Профінтерна С. А. Лозовський зазначав, що профспілки покликані «постійно інформувати міжнародний пролетаріат про наші досягнення і фактичні труднощі, з іншого боку, наші робітники повинні не втомно стежити за наростанням класової боротьби пролетаріату капіталістичних країн, виховуючи почуття відповідальності перед світовим пролетаріатом» [12, 1929, 19 трав.]. Велику роботу по організації листування проводили Комісія зовнішніх зносин і Міжнародне бюро зв'язку при ВЦРПС. При центральних комітетах ряду спілок були створені Міжнародні комітети пропаганди і дії (МКПід), які організовували листування між робітниками споріднених галузей промисловості [3, с. 682—683]. Для подання організаційно-методичної допомоги і контролю над листуванням при ЦК галузевих комітетів і на місцях створювалися відділи міжнародного робітничого зв'язку [20, ф. 2839, оп. 1, спр. 23, арк. 3].

На Україні поширенню листування сприяли також рішення культнарад Всеукраїнських комітетів (ВУК) галузей промисловості. Так, на нараді при ВУК металістів (липень 1930 р.) серйозна увага зверталася на необхідність конкретизації змісту листів. Крім того, було прийнято рішення налагодити зв'язок з робітниками 18 заводів Чехословаччини, Франції й Німеччини [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3825, арк. 41, 51]. Учасники Всеукраїнського культзасідання профспілкових робітників (28 липня — 3 серпня 1930 р.) вирішили налагодити індивідуальне і колективне листування з робітниками Західної України [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3826, арк. 12]. На нарадах зверталася увага на необхідність поширення цінного досвіду у здійсненні міжнародного листування робітників Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗу) [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3825, арк. 51]. Слід відзначити, що V міжнародна конференція революційних металістів (вересень 1930 р.) рекомендувала секціям МКПід

революційних металістів використовувати цей досвід відповідно до своїх умов праці [14, 1931, 7 трав.].

XVI з'їзд ВКП(б) (червень — липень 1930 р.) вказав на необхідність посилення роботи по розвитку інтернаціональних зв'язків [2, с. 470]. На багатьох підприємствах почали створюватися групи інтернаціональних зв'язків, призначатися організатори міжнародного листування. Але, як зазначалось у постанові Президії Всеукраїнської Ради Професійних Спілок (ВУРПС) від 7 жовтня 1931 р. «Про інтернаціональну роботу профспілок», це ще не сприяло корінному поліпшенню справи. Тому Президія ВУРПС запропонувала організувати Всеукраїнське бюро міжнародних зв'язків за участю представників МОДРу, колективів великих заводів і преси [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 809, арк. 24; ф. 2675, оп. 1, спр. 15, арк. 21]. Пропонувалося налагодити випуск бюлетенів з питань міжнародного робкорівського зв'язку, видати серію книг з інтернаціональної тематики і т. ін. [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 809, арк. 21—24]. Для контролю діяльності ВУКів по виконанню постанови встановлювалися строки подання інформації про інтернаціональну роботу [20, ф. 2765, оп. 4, спр. 966, арк. 6]. У травні 1932 р. у Харкові С. А. Лозовський провів спеціальну бесіду з активом організаторів міжнародних зв'язків [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 1452, арк. 15].

Внаслідок роботи, проведеної профспілками УРСР у відповідь на постанову Президії ВУРПС, в організації листування відбулися корінні зміни: систематичні інтернаціональні зв'язки були налагоджені на більшості підприємств України, створювалися курси і гуртки по вивченню іноземних мов і есперанто. В практику увійшло скликання нарад, на яких аналізувався стан міжнародного листування [20, ф. 2675, оп. 1, спр. 134, арк. 98]. У 1931 р. тільки робітники Кременчука листувалися з трудящими 40, а шахтарі Кривого Рога — 36 країн [7, 1931, № 29, с. 5]. Найбільш тісні зв'язки були налагоджені з робітниками Німеччини. Наприклад, з Кременчука за півтора місяці 1932 р. було надіслано 5625 листів у 248 міст 20 країн, з них у Німеччину — 2550 [7, 1932, № 11, с. 14]. Президія ВУРПС у постанові від 8 жовтня 1932 р. «Про положення і організацію міжнародного революційного листування на Україні» запропонувала організувати зразкову інтернаціональну роботу на великих підприємствах України: заводах ім. Г. І. Петровського (Дніпропетровськ), «Більшовик» (Київ), Харківському тракторному (ХТЗ), ХЕМЗі, виділивши для цього інтернаціональні бригади, які б діяли під безпосереднім керівництвом бюро міжнародного зв'язку ВУРПС. У постанові зверталася особлива увага на необхідність пропаганди кращого досвіду, у зв'язку з чим газети «Всеукраїнський пролетарий» і профспілковій пресі пропонувалося систематично висвітлювати стан справ

у галузі інтернаціональних зв'язків, організувати огляд участі заводської преси в міжнародному листуванні [20, ф. 2675, оп. 1, спр. 134, арк. 98; ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 154].

Під час масових політичних кампаній профспілкові організації проводили роботу по активізації міжнародного листування. Так, у період страйкової боротьби в Рурській області (липень 1930 р.) МКПіРМ звернувся до металістів України з закликом розширити листові контакти, щоб кожен лист підіймав бойовий настрій рурських робітників, мобілізував їх на боротьбу під керівництвом Комуністичної партії Німеччини і революційних профспілок [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3831, арк. 12—13].

Велику роль у зміцненні інтернаціональних зв'язків відігравало міжнародне робкорівське листування. До середини 1926 р. воно здійснювалося під керівництвом відділу агітації і пропаганди ВККІ. Надалі з метою подальшого організаційного зміцнення і розвитку руху ВККІ закріпив за редакціями радянських газет органи друку зарубіжних компартій. Керівництво листуванням з зарубіжною пресою покладалося на редакцію журналу «Рабоче-крестьянский корреспондент».

Розвитку міжнародного робкорівського листування сприяли наради за участю представників Комінтерну, які проводила редакція газети «Правда», а також наради Виконавчого комітету Комінтерну [9, 1926, № 6, с. 2; № 10, с. 2; 1928, № 23—24, с. 8], партійних і комсомольських працівників на зльотах робіслькорів, які проходили в 1930 і 1931 рр. у Москві, Ленінграді, Харкові та інших містах, Всесоюзні наради працівників друку і робіслькорів. Згідно з їх рішеннями в редакціях газет України були створені відділи міжнародного зв'язку [19, 1928, 12 січ.; 17, 1929, 12 черв. та ін]. Ці відділи розробляли рекомендації по поліпшенню робкорівського листування. Так, відділ міжнародного зв'язку багатотиражки ХЕМЗу з червня по листопад 1930 р. п'ять разів виступав з такими рекомендаціями під рубрикою «Про що писати зарубіжним робітникам» [14, 1930, 15, 30 черв.; 14 серп.; 7, 24 листоп.].

Одним з питань, що хвилювали організаторів листування, було підвищення його дієвості. Групи інтернаціонального зв'язку промислових підприємств УРСР прагнули дати чіткі, детальні відповіді на запитання, що містилися в листах зарубіжних робітників, закликали їх до боротьби за єдність робітничого класу, збільшення лав компартій, революційних профспілок. Вони викривали фашизм, мілітаристську пропаганду, наклепницькі вигадки буржуазної і соціал-демократичної преси про Радянський Союз, повідомляли про життя виробничих колективів, їх боротьбу за виконання і перевиконання п'ятирічного плану, за зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці, про розвиток соціалістичного змагання і багато ін.

У 1926—1927 рр. робкори СРСР надіслали за кордон 16 800, а одержали 15 256 листів, з яких 2242 були згодом вміщені в радянських газетах. У своїх листах зарубіжні робітники відзначали, що ніяка друкована й усна пропаганда про досягнення соціалістичного будівництва в СРСР не справляла на них такого враження, як правдиве слово робітників радянських підприємств [9, 1928, № 15, с. 35].

У свою чергу в нашу країну йшли листи, в яких, як правило, зарубіжні трудящі розповідали про тяжке економічне становище, безробіття, голод, боротьбу проти наступу фашизму і загрози нової війни.

Значну роль у зміцненні міжнародного зв'язку відіграв есперантистський рух. Його поширенню сприяли рішення культурнади при ВУРПС 8 вересня 1926 р. про розвиток міжнародного робітничого зв'язку і діяльність гуртків есперанто при робітничих клубах і підприємствах [20, ф. 2595, спр. 2137, арк. 113], а також постанова ВУРПС від 24 жовтня 1927 р. «Про сприяння розвитку міжнародного робітничого зв'язку «есперанто», в якій особлива увага зверталася на необхідність створення при культвідділі облпрофспілок УРСР «тимчасових консультацій з есперантистської роботи» для поліпшення керівництва колективним листуванням, популяризації його шляхом доповідей, лекцій, виставок [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 2137, арк. 113, 115]. З цією ж метою у 1928 р. нарада при агітпропвідділі ЦК КП(б)У прийняла постанову «Про становище і дальший розвиток есперантистського руху в УРСР» [20, ф. 2605, оп. 2, спр. 928, арк. 134].

Внаслідок великої організаційно-методичної і практичної допомоги профспілок УРСР есперантистський рух став масовим. Якщо в 1929—1930 р. він охоплював 29 міст УРСР, то в 1933 р. — 59. У 1930 р. в Українській РСР на мові есперанто листувалися 8 тис., у 1932 — 11 тис., а в 1933—1934 р. — 16 тис. чол. У 1932 р. есперантисти республіки підтримували зв'язки з 39 країнами, в тому числі з тими, які не мали дипломатичних відносин з СРСР. Найбільшою стабільності було досягнуто у листуванні з трудящими Франції, Англії, Голландії, Японії, Китаю, Болгарії, Швеції, Іспанії, США і Чехословаччини. У 1933 р. листування з німецькими робітниками припинилося у зв'язку з встановленням у Німеччині фашистської диктатури [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 1].

Партійні і профспілкові органи УРСР приділяли велику увагу розвитку листування з політв'язнями і модрівськими організаціями капіталістичних країн. Так, у постановах ЦК КП(б)У «Про масову роботу профспілок, МОДРу, комсомолу та інших організацій в інтернаціональному вихованні» від 15 червня 1931 р. [15, 15 черв.]. Президії ВУРПС «Про участь профспілок у роботі МОДРу від 23 січня 1933 р. [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581,

арк. 148—149] були дані рекомендації щодо якісних змін у характері і змісті листування, організації пересилки листів. У 1933 р. за 140 промисловими підприємствами республіки були закріплені політв'язні більше 20 країн [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 150—152]. До 10-річчя МОДРу радянські модрівці надіслали політв'язням країн капіталу 15 000 листів [6, № 16—17, с. 32], в тому числі тільки в першій половині 1932 р. модрівці України надіслали 556 листів [10, № 3, с. 5].

Особливо активізовувалася діяльність профспілок металістів [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3832, арк. 5], гірників [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 49, арк. 10], водників [20, ф. 2765, оп. 4, спр. 575, арк. 33] і інших галузей промисловості по керівництву міжнародним листуванням у період святкування роковин Великого Жовтня [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 156], Паризької комуни [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3718, арк. 258] та інших знаменних дат. Так, під час підготовки до святкування 10-ї річниці Профінтерну і V Конгресу Комінтерну, ВУРПС рекомендував усім облпрофрадам, галузевим профспілкам і есперантистським організаціям розгорнути роботу по створенню курсів Всеукраїнської есперантистської консультації при ВУРПС, досягти рішучого перелому у виконанні постанов ВЦРПС і ВУРПС з організації гуртків і курсів по вивченню іноземних мов [20, ф. 2595, оп. 1, спр. 3832, арк. 5; ф. 2605, оп. 3, спр. 48, арк. 94; спр. 49, арк. 10].

Профспілкові і модрівські організації України приділяли значну увагу залученню до листування політемігрантів, кращих іноземних робітників і спеціалістів [21, ф. 1263, оп. 1, спр. 207, арк. 280; ф. 2530, оп. 1, спр. 3, арк. 57, 78, 81, 83], які своєю інформацією спростовували поширювані за кордоном чутки про їх загибель в СРСР. Велике значення мали листи тих іноземців — активних членів соціал-демократичних партій, які наочно переконалися у перевагах соціалістичного ладу.*

Листи радянських трудящих стали дієвою пропагандистською зброєю у повсякденній боротьбі зарубіжних комуністичних партій за вплив на маси. Наприклад, у період виборів заводських комітетів у Німеччині в 1930 і 1931 рр., використовуючи листи робітників УРСР, комуністи залучили на свій бік велику кількість виборців [12, 1932, 4 берез.; 19, 1931, 15 лют.]. Напередодні страйку металістів у Берліні, який розпочався 15 жовтня 1930 р., у газеті «Роте фане» були опубліковані листи хемзівців, які закликали робітників АЕГ** виступити в перших лавах класових борців [14, 1930, 7 лист.]. Під впливом листуван-

* Sixty Letters. About the Soviet Union. Foreign workers write of their life and work in the USSR. M., Co-operative Publishing Society of Foreign workers in the USSR, 1936. 183 p.

60. Briefe über die Sowjetunion. Ausländische Arbeiter und Spezialisten über ihre Arbeit und ihr Leben in der UdSSR. M., 1936. 204 s.

** До Великої Жовтневої соціалістичної революції, ХЕМЗ належав компанії АЕГ (Німеччина).

ня з радянськими робітниками виникли нові комуністичні осередки в Австралії, осередки безробітних в Іспанії, Південній Америці та ін. [20, ф. 2605, оп 3, спр. 1581, арк. 2]. Щоб запобігти революціонізуючому впливові листів з СРСР, буржуазні кола намагалися всіляко протидіяти міжнародному листуванню: на квартирах робкорів проводилися обшуки, під час яких конфісковували листи, фото; робкори заарештовувалися по обвинуваченню в державній зраді і т. д. [21, ф. 1263, оп. 1, спр. 199, арк. 5; 16, 6 берез.]. Щоб уникнути репресій, зарубіжні кореспонденти надсилали листи з СРСР, не підписуючи їх [14, 1929, 21 жовт.]; есперантисти, що перебували на нелегальному становищі, просили товаришів із Радянського Союзу надсилати листи у простих конвертах без есперантистських штампів [16, 6 берез.]. Іноді зарубіжні робітники використовували для листування нелегальні канали. Так, робітники ХЕМЗу одержали листа, що знаходився поміж частинами верстату, імпортованого із Німеччини [14, 1929, 21 верес.].

Широкий обмін інформаційним матеріалом став своєрідною формою взаємного звіту радянських і зарубіжних трудящих [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 48, арк. 59—60; 19, 1930, 18 черв.]. Матеріали, одержувані робітниками України в результаті листування, використовувалися у пресі для організації виставок інтернаціонального зв'язку [13, 5 жовт.; 20 квіт.]. Листи з УРСР не тільки обговорювалися на загальних зборах і мітингах, але й експонувалися на виставках про соціалістичне будівництво в СРСР в таких країнах, як Японія, Німеччина (до приходу фашистів до влади), Франція. Вони друкувалися в робітничій пресі Китаю, Болгарії, Чехословаччини, Англії. Листи радянських робітників знімали на діапозитиви, які тільки в Мельбурні (Австралія) демонструвалися десятки разів [20, ф. 2605, оп. 3, спр. 1581, арк. 2, 21; 7, 1932, № 6, с. 13].

Таким чином, завдяки невтомній організаторській діяльності профспілок на початку 30-х років міжнародне листування набуло систематичного і масового характеру. У 1933 р. трудящі СРСР листувалися з робітниками 286 найбільших підприємств капіталістичних країн [7, 1932, № 11, с. 5]. В УРСР трудящі тільки одного м. Кременчука надіслали у 1932 р. більше 13 400 листів і бандеролей у 42 країни [5, с. 26].

Листування робітників СРСР з трудящими зарубіжних країн у 1926—1932 р. стало визначним внеском у боротьбу проти буржуазної і реформістської ідеології, націоналізму, шовінізму, у викриття наклепів імперіалістичної реакції на СРСР. Воно сприяло формуванню класової свідомості зарубіжного пролетаріату, посиленню симпатій до СРСР різних соціальних верств трудящих капіталістичних країн, усвідомленню ними величчя завоювань Жовтневої революції, зміцненню їх віри в свої сили і в майбутню перемогу соціалізму у усьому світі.

Список літератури: *Ленін В. І.* Про право націй на самовизначення. — Повне збір. творів, т. 25, с. 243—245. 2. КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК, т. 4, 1927—1931. М., Политиздат, 1970. 583 с. 3. Профсоюзы СССР. Документи и материалы, т. 2, М., Профиздат, 1963. 863 с. 4. *Ульянова М. І.* Рабковское движение за границей и международная связь. М., Правда, 1928. 124 с. 5. *Изгур І.* Огонь в конвертах. Киев-Одесса. Молодой большевик, 1934. 90 с. 6. Інтернаціонал молодіж. Орган ВК КІМ та ЦК ВЛКСМ, 1932. 7. Международное рабочее движение. Орган Профінтерну та ВЦРПС, 1930—1932. 8. Путь рабселькора. Орган московських робіськорів, 1928. 9. Рабоче-крестьянский корреспондент. Орган ЦК ВКП(б), 1926. 1928. 1932. 10. Червоний клич. Орган Виконкому МОДР, 1933. 11. Правда. Орган ЦК та МК ВКП(б), 1926. 12. Труд. Орган ВЦРПС, 1929, 1932. 13. Вісті. Орган ВУЦВК, 1932. 14. Генератор. Газета робітників та службовців Харківського електромеханічного заводу, 1929—1932 рр. 15. Комуніст. Орган Центрального та Харківського комітетів КП(б)У, 1931. 16. Кочегарка. Орган Артемівського окружного КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради, 1930. 17. Молотарка. Орган партійних, профспілкових та комсомольських комітетів Харківського заводу «Серп і Молот», 1929. 18. Пролетарська правда. Орган Київського обласного і міського комітетів КП(б)У та облвиконкому, 1927. 19. Харківський паровозник. Газета робітників та службовців Харківського паровозобудівного заводу ім Комінтерну, 1928, 1930, 1931. 20. Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР), ф. 2595, 2605, 2675, 2765, 2839. 21. Чернігівський обласний державний архів (ЧОДА), ф. 1263, 1530, 2530.

В. В. КАЛІНІЧЕНКО

ВІДЧУЖЕННЯ НАДЛИШКІВ ЗЕМЛІ В КУРКУЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1920—1923)

Одним з перших радянських законів став ленінський Декрет про землю, прийнятий 26 жовтня (8 листопада) 1917 р. на II Всеросійському з'їзді Рад. Він проголосив націоналізацію всіх земель, а також ліквідацію поміщицького, удільного, церковного і монастирського землеволодіння. У процесі революційних аграрних перетворень переважна більшість конфіскованих земель була розподілена серед безземельних і малоземельних селян. Водночас вилучалися надлишки землі в куркульських господарствах.

У роботах М. А. Рубача, І. К. Рибалки, М. І. Ксензенка, Б. К. Мигалья, Р. Д. Ляха [11; 10; 7; 9; 8] дослідження процесу конфіскації куркульських надлишків землі займає значне місце, однак в цілому питання висвітлено недостатньо. В цій статті робиться спроба детальніше дослідити хід і результати відчуження куркульських надлишків землі на Лівобережній Україні в 1920—1923 рр. *

Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції сільська буржуазія трьох лівобережних губерній мала 3457,3 тис. десятин землі, інші експлуататорські класи — 2892,2 тис.

* Територіальні рамки дослідження охоплюють Полтавську, Харківську і Чернігівську губернії в межах 1923 р.

Серед селянських господарств Лівобережжя куркульські становили лише 10,8%, проте вони володіли 51,8% земель [підраховано на основі: 5; 12; 13; 14].

Необхідність обмеження куркульського землеволодіння викликала не лише економічними причинами: куркулі виступали відвертими і непримиреними ворогами соціалістичної революції. На Україні вони були соціальною базою буржуазного націоналізму, класовою опорою всіх антирадянських «урядів», головною силою бандитських закатів. Завдання Радянської влади полягало в тому, щоб підірвати економіку куркульства, політично ізолювати і знешкодити його. Слід відзначити, що питання про остаточну ліквідацію куркульства партія тоді не ставила, оскільки умови для цього ще не назріли.

На основі ленінського Декрету про землю, «Основного закону про соціалізацію землі» вилучення куркульських надлишків землі на Україні розпочалося на початку 1918 р. [11, с. 247—367]. Однак в складних умовах боротьби за владу Рад куркулі в основному зберегли свої наділи, а під час розподілу поміщицьких земель, який в деяких районах мав стихійний характер, навіть збільшили їх.

В кінці 1919 р. на Україні остаточно перемогла Радянська влада. В резолюції ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», прийнятій VIII Всеросійською конференцією РКП(б) 3 грудня 1919 р., зазначалося, що земельна політика повинна проводитися в інтересах бідного й середнього селянства [1, с. 313—316]. Законодавчо аграрна політика Радянської влади в республіці була закріплена в «Законі про землю», прийнятому Всеукрревкомом 5 лютого 1920 р. Згідно з законом всі нетрудові землі підлягали конфіскації і розподілу в першу чергу серед малоземельного і безземельного селянства [17, ф. 2360, оп. 1, спр. 10, арк. 2—13].

24 березня 1920 р. Рада Народних Комісарів (РНК) УСРР опублікувала важливе доповнення до закону, яке визначало критерій трудового господарства: «Вважаються трудовими і зберігаються від розподілу землі тільки тих господарств, котрі хоч і переважають споживчо-трудова норма, але не перевершують певної граничної величини площі, що встановлюється для окремих районів губернії губземвідділом. Землі господарств понад вказану величину, хоч би вони і не застосовували найманої праці, підлягають відрізці і розподілу поміж безземельними і малоземельними, як і землі поміщиків» [17, ф. 744, оп. 1, спр. 1, арк. 18]. На місцях були встановлені певні норми залишення для багатоземельних господарств, а для безземельних і малоземельних — розроблені норми наділення землею з конфіскаованого фонду.

Норми залишення як правило перевищували норми наділення (наприклад у 1920 р. у Чернігівській губернії — приблизно

на третину), однак, з розгортанням революційних аграрних перетворень, під тиском неможливих верств селянства норми залишення зменшувалися. Весною 1921 р. вони були встановлені в таких розмірах: в Полтавській губернії — 8—15 десятин на господарство, в Харківській — 4—12 десятин, а в Чернігівській норму залишення зрівняли з нормою наділення. Остання становила 2—4,5 десятини на сім'ю з 2—3 їдців. На кожного нового їдця набавлялося по 0,25—1,25 десятини [17, ф. 27, оп. 4, спр. 244, арк. 33]

Кількість куркульських дворів і площа їх землеволодіння в губерніях Лівобережжя (порівняльні дані)

Губернія	Кількість селянських дворів, тис.	З них куркульських, тис.	Площа селянського землеволодіння, тис. десятин	У тому числі куркульського, тис. десятин	Куркульські надлишки землі, тис. десятин
Полтавська	427,0	46,5	2949,0	1481,0	978,1
Харківська	346,0	39,2	2179,0	1050,1	658,0
Чернігівська	277,4	28,3	2288,0	926,2	643,4
Разом	1050,4	114,0	7416,0	3457,3	2279,5

Всього на Лівобережжі підлягало вилученню 2279,5 тис. десятин куркульських надлишків землі (див. табл.) *

З метою широкого залучення бідноти і середняків до участі в конфіскації і розподілі приватновласницьких земель весною 1920 р. з числа безземельних і малоземельних селян були створені сільські і волосні земельні комісії, які практично вирішували питання про наділення землею.

Активними помічниками органів Радянської влади в справі конфіскації куркульських надлишків землі, худоби і реманенту стали комітети неможливих селян (комнезами, КНС), які взяли під контроль діяльність земельних комісій. Так, у Чернігівській і Харківській губерніях вони організували перевибори комісій, де переважало куркульство і ввели до їх складу неможливих. На Полтавщині комнезами розпустили земельні комісії, в яких засіли куркулі, а функції комісій взяли на себе [17, ф. 257, оп. 1, спр. 19, арк. 93].

Куркульство чинило запеклий опір заходам Радянської влади. Так, в Харківській губернії від рук бандитів у 1920—1923 рр.

* Площу землеволодіння, земельних надлишків та кількість дворів куркульства лісостепової частини Лівобережжя (три південні повіти Чернігівщини, Полтавщина без Константиноградського повіту і північно-західні повіти Харківщини) підрахував М. А. Рубач [11, с. 322]. Враховуючи його дані і використовуючи розроблену ним методику, на основі джерел [5; 12; 13; 14] ми підраховували кількість дворів, площу землеволодіння і земельних надлишків куркульських господарств по кожній губернії.

загинуло 135 членів КНС, в Полтавській, де безчинствовало близько 50 банд, — 650 партійних і радянських працівників. На Полтавщині дії бандитів затримували конфіскацію приватновласницьких земель і їх розподіл в семи з дванадцяти повітів [17, ф. 27, оп. 1, спр. 324, арк. 75—76; 19; ф. Р-203, оп. 1, спр. 975, арк. 7].

Щоб уникнути конфіскації, куркулі вдавалися не лише до терору: вони нерідко ділили свою землю серед членів сім'ї або, користуючись відсутністю належного контролю на місцях, діставали документи на занижену земельну площу. Поширюючи вигадки про недовговічність Радянської влади, застосовуючи економічний тиск на бідноту, сільські багатії намагалися не допустити переділу землі [19, ф. Р-203, оп. 1, спр. 142, арк. 104; 17, ф. 27, оп. 1, спр. 245, арк. 59]. Однак, незважаючи на це, до весни 1921 р. у куркулів було вилучено: на Полтавщині — 442,9 тис. десятин землі, на Чернігівщині — 350,0 тис., в чотирьох з одинадцяти повітів Харківщини — 209,2 тис. десятин [підраховано автором на основі: [17, ф. 27, оп. 1, спр. 336, арк. 89; спр. 335, арк. 11—22; ф. 257, оп. 1, спр. 7, арк. 48—55, 20, ф. Р-503, оп. 1, спр. 1055, арк. 51—55]. Крім того на Полтавщині у куркульства конфіскували 4500 одиниць реманенту, який відправили на прокатні пункти, а також 2500 голів худоби, яку розділили між незаможниками [16]. На Чернігівщині, за неповними даними, у куркулів було вилучено 23 117 коней, 3938 корів, 9915 плугів, 15 343 борони, 112 молотарок, 1556 віялок, 65 жаток, 1103 соломорізки тощо [17, ф. 257, оп. 1, спр. 46, арк. 55]. Восени 1920 р. незаможники Харківщини конфіскували для потреб фронту до 1,5 тис. кращих куркульських коней [17, ф. 257, оп. 1, спр. 26, арк. 41].

У листопаді 1920 р. відбулася V конференція КП(б)У. У прийнятій резолюції по земельному питанню зазначалося: «Через організацію комітетів незаможних селян нашої партії вдалося знести куркульські верстви українського села і піднести в цьому політичний вплив найбільш пригноблених і найбільш нужденних верств українського селянства» [2, с. 106]. Конференція зобов'язала партійні організації посилити керівництво земельними органами у здійсненні аграрної політики [2, с. 90].

Щоб забезпечити зростання продуктивних сил у сільському господарстві, V Всеукраїнський з'їзд Рад 2 березня 1921 р. прийняв «Закон про закріплення землі». Однак зазначалося, що він має чинність лише там, де проведено вилучення куркульських надлишків землі [17, ф. 27, оп. 2, спр. 167, арк. 38]. I Всеукраїнська нарада КП(б)У (2—4 травня 1921 р.) доручила губернським партійним комітетам «через свої повітові комітети, а також партійні осередки на селі, через комнезами і через усі органи Радянської влади» стежити за тим, щоб до 15 вересня 1921 р. на Україні був закінчений перерозподіл земель на осно-

ві «Закону про соціалістичний землеустрій» [2, с. 135]. Але бандитизм, нестача фахівців, недоліки земельного обліку тощо перешкодили вчасному виконанню цього завдання по всій території республіки, тому РНК УСРР перенесла строки остаточного закріплення землі на осінь 1922 р. [17, ф. 27, оп. 2, спр. 167, арк. 38].

Як уже зазначалося, куркулі часто приховували надлишки землі, користуючись недоліками її обліку. У зв'язку з цим Президія ВУЦВК 19 жовтня 1921 р. прийняла постанову «Про заходи боротьби з прихованням землі» [4, с. 71]. В кожному селі були організовані спеціальні комісії у складі представників сільради і КНС. У 1922 р. на Чернігівщині ці комісії виявили 88 тис., а в 1923 р. — 100 тис. десятин прихованої землі [20, ф. Р-15, оп. 1, спр. 294, арк. 237]. На Полтавщині до літа 1922 р. такої землі було виявлено 370 тис. десятин [18, ф. Р-1503, оп. 1, спр. 69, арк. 25]. Звичайно, серед прихованої землі були і угіддя трудового селянства. Але це приховання здебільшого було наслідком недосконалого обліку земель під час революційних аграрних перетворень.

27 травня 1922 р. друга сесія ВУЦВК шостого скликання ухвалила «Основний закон про трудове землекористування», який передбачав остаточне закріплення землі за землекористувачами. Оскільки конфіскація куркульських надлишків ще продовжувалася, Закон дозволяв їх вилучення в ході проведення землеустрою [3, с. 113].

Для перевірки розмірів куркульського землеволодіння 11 вересня 1923 р. ВУЦВК прийняв постанову, що дозволяла сільрадам і комнезамам порушувати справи про відчуження земельних лишків куркулів в окружних земельних судових комісіях. Перевірку передбачалося закінчити до 1 січня 1924 р. [9, с. 44]. Керуючись постановою, органи Радянської влади конфіскували лише в Харківській губернії 30 594 десятини землі в 10 784 господарствах [8, с. 83].

За час революційних аграрних перетворень безземельні і малоземельні селяни одержали: в Полтавській губернії — 754,2 тис. десятин куркульських надлишків землі, в Чернігівській — 400,0 тис., у Харківській — приблизно 400,0 тис. десятин [підраховано автором на основі: 17, ф. 27, оп. 2, спр. 197, арк. 9, 63, 68; 20, ф. Р-15, оп. 1, спр. 225, арк. 251, спр. 219, арк. 9; 19, ф. Р-203, оп. 1, спр. 9996, арк. 21, 122, спр. 20 74, арк. 8]. Всього по лівобережних губерніях було конфісовано 1554,2 тис. десятин куркульських надлишків землі, а по Україні — до 4,5 млн. десятин [9, с. 46]. До 1924 р. багатоземельні селянські господарства Лівобережжя втратили 51,3% площі дореволюційного землеволодіння (по Україні — 46,8%) [9, с. 46].

Однак приблизно півмільйона десятин землі, що підлягала відчуженню, не були вилучені: частина сільської буржуазії, поділивши господарства між членами родини або частково приховавши землю, тимчасово уникла конфіскації. В багатоземельних місцевостях дехто мав землі навіть понад встановлену норму. Але частка куркульських господарств значно скоротилася: на Полтавщині — з 13,1% в 1916 р. до 2,6% 1924 р.; на Чернігівщині — з 10,2% у 1917 р. до 2,2% у 1924 р.; на Харківщині — з 11,3% у 1917 р. до 3,4% у 1924 р. [підрховано автором на основі: 15, с. 120—121].

Внаслідок конфіскації земельних надлишків була підірвана економічна база куркульства, а його політичний вплив на селі набагато зменшився. Водночас змінилася соціальна структура селянства: група безземельних і малоземельних селян скоротилася на Чернігівщині на 50%, на Харківщині — на 36%, на Полтавщині — на 30,2% [6, с. 28]. Кількість середняцьких господарств виросла з 33,7—40% до 69,6% [6, с. 28].

Закінчення процесу конфіскації надлишків землі у сільській буржуазії означало завершення революційних аграрних перетворень на Україні. Корінні зміни, що сталися на селі, сприяли зміцненню союзу робітничого класу з трудящим селянством.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Резолюція ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні. — Повне збір. творів, т. 39, с. 313—316. 2. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, т. 1. К., Політвидав України, 1976. 1008 с. 3. Стенографічний отчет II сесії ВУЦИК VI созыва 24—27 мая 1922 г. Харьков. Изд-во ВУЦИК, 1922. 140 с. 4. Сборник постановлений Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, вып. 2, 1 июля — 15 ноября 1921 г. Харьков, Изд-во ВУЦИК, 1921. 176 с. 5. *Бар Г.* Эволюция землевладения Черниговщины. — Бюллетень губстатбюро Черниговщины, 1923, № 3—6, с. 5—15. 6. *Гуревич М. Б.* К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины, очерк 1. Харьков, Изд-во ЦСУ УССР, 1925, III. 66 с. 7. *Ксензенко М. І.* Завершення революційних земельних перетворень на Харківщині (грудень 1919—березень 1921). Харків. Вид-во Харк. ун-ту, 1968. 184 с. 8. *Лях Р. Д.* Розв'язання аграрного питання на Україні. К., Київ — Донецьк, Вища школа, 1975. 120 с. 9. *Мигаль Б. К.* Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовчий період (1921—1925). Харків, Вища школа, Вид-во при Харк. ун-ті, 1974. 168 с. 10. *Рибалка І. К.* Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). Харків, Вид-во Харк. ун-ту, 1967. 192 с. 11. *Рубач М. А.* Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине. К., Изд-во АН УССР, 1956. 456 с. 12. Підсумки вибіркового підрахунку сільськогосподарського перепису 1917 р. Харків, Держвидав, 1931. 136 с. 13. Поуездные итоги Всероссийской сельскохозяйственной и поземельной переписи 1917 года по 57 губерниям и областям. — Труды центрального стат. управления, т. 5, вып. 2. Отдел сельскохозяйственных переписей. М., 1923. 219 с. 14. Статистический справочник по Полтавской губернии на 1917 год, вып. 10. Полтава, 1917, VIII. 240 с. 15. Україна. Стат. довідник. Харків, Вид-во ЦСУ УССР, 1925. 466 с. 16. Незаможний селянин. Орган Полтавського губкому КП(б)У, 1921, 25 трав. 17. Центральний державний архів Жовтневої революції і со-

ціалістичного будівництва УРСР. 18. Полтавський обласний державний архів. 19. Харківський обласний державний архів. 20. Чернігівський обласний державний архів.

А. І. ПОЛКІН

УЧАСТЬ СПІЛОК ПОЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ В БУДІВНИЦТВІ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В ПНР

Співробітництво країн — членів РЕВ в економічній, політичній і культурній галузях стає дедалі тіснішим, чому значною мірою сприяє прийнята в 1971 р. довгострокова Комплексна програма соціалістичної економічної інтеграції. У Звітній доповіді ЦК XXV з'їзду партії тов. Л. І. Брежнев підкреслив: «Разом з розквітом кожної соціалістичної нації, зміцненням суверенітету соціалістичних держав все тіснішими стають їх взаємозв'язки, виникає все більше елементів спільності в їх політиці, економіці, соціальному житті, відбувається поступове вирівнювання рівнів розвитку. Цей процес поступового зближення країн соціалізму цілком певно проявляється нині як закономірність [1, с. 27].

Запорукою подальшого розвитку взаємозв'язків між країнами соціалізму, зокрема між СРСР і ПНР, є невтомна діяльність і КПРС і ПОРП, ВЛКСМ і Федерації соціалістичних спілок польської молоді (ФССПМ).

Проблема використання молодіжними організаціями ПНР досвіду участі ВЛКСМ у реалізації планів соціалістичного будівництва вивчена ще недостатньо. В працях радянських дослідників питання участі польської молоді в будівництві розвинутого соціалістичного суспільства висвітлені фрагментарно [4, 5, 6, 7], а польські вчені досліджують проблему в основному на матеріалах Познанського і Катовицького воеводств [20, 21]. У зв'язку з цим автор статті робить спробу розкрити участь спілок польської молоді в соціалістичному будівництві в 1971—1977 рр.

При написанні статті використані документи ПОРП і спілок польської молоді [10, 11, 12, 13, 14, 15], статистичні збірники і довідники [16, 17], радянська і польська преса [2, 3, 8, 19].

На початку 70-х років ПОРП висунула широку програму будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. Важливу роль у її здійсненні мала відіграти молодь [10, с. 141—142].

Виступаючи на VIII Пленумі ПОРП, Перший секретар її ЦК тов. Е. Герек закликав молодь взяти шефство над головними новобудовами країни [12, с. 30]. XII пленум Головного Правління Соціалістичної спілки молоді (ССМ) підтримав заклик партії [14, с. 34]. ССМ взяла шефство над споруджуваними заводом малолітражних автомобілів у Бельсько-Тихах, північним портом у Гданську, залізничною лінією Білгорай—Сталева Воля, Елан II, металургійним комбінатом «Катовіце».

Виступаючи на зльоті молодих передовиків праці та навчання Катовіцького воеводства 21 липня 1971 р., тов. Е. Герек підкреслив, що цей комбінат повинен стати Новою Гутією сьогоднішнього молодого покоління [14, с. 17]. Шефство ССМ над металургійним комбінатом «Катовіце» розпочалося з укладення договорів у травні 1972 р. з міністерствами важкої промисловості, будівництва і будівельних матеріалів [3, 1974, 22 лип.]. У 1974 р. 70% колективу будівельників становили юнаки і дівчата у віці до 25 років. Лише на громадських засадах вони виконали робіт на 7 млн. злотих [3, 1974, 22 лип.]. Молодь 40 підприємств країни взяла шефство над постачанням сталевих конструкцій для «Катовіце» [19, 1975, № 9, с. 4]. Найкращих результатів добилися члени ССМ металургійного комбінату ім. Новотко в Островці.

Крім найбільших новобудов ССМ взяла шефство ще над 164 споруджуваними об'єктами [18, 1972, № 39, с. 9]. Таким чином, здійснювалося виховання молоді в ході трудової діяльності, а сама трудова діяльність служила головним джерелом розвитку суспільства і особи, розквіту країни і добробуту громадян [12, с. 23].

ХІІ Пленум ССМ (лютий 1971 р.) закликав молодь взяти шефство над житловим будівництвом [15, с. 34], що було викликано необхідністю його значного розширення: у 1971 р. приблизно 1 млн. польських сімей потребували поліпшення житлових умов [10, с. 107]. VI з'їзд ПОРП висунув завдання побудувати в 1971—1975 рр. близько 1075 тис. квартир і таким чином зробити істотний крок у забезпеченні трудящих сучасним житлом [10, с. 153]. Шефство ССМ набуло характеру підготовки кадрів для будівництва, підвищення ефективності навчання і зміцнення його зв'язку з практикою, створення молодіжних житлових кооперативів, змагання за економічне використання матеріалів, за високу якість виконання робіт. Для учнів будівельних шкіл регулярно проводився конкурс «Золота кельня». У 1971—1972 рр. у ньому взяли участь близько 30 тис. учнів 210 шкіл. Молодь Келецького воеводства виступила ініціатором проведення конкурсів на кращу організацію будівельного майданчика і обладнання житлового будинку. Ініціатива зустріла підтримку по всій країні [19, 1972, № 26, с. 16]. Шефство ССМ над житловим будівництвом дало позитивні наслідки: якщо перша тисяча квартир з часу офіційного початку шефства (1 липня 1971 р.) будувалася 1,5 року, друга — 7 місяців, то третя — лише 3 місяці. До кінця 1974 р. було збудовано 10 тис. квартир, а за 1975 р. — 24 тис. [18, с. 255—256]. Шефство сприяло успішному виконанню і перевиконанню програми житлового будівництва в країні, наміченої VI з'їздом ПОРП. Замість передбачених планом 1075 тис. квартир, було побудовано 1125 тис., тобто на 50 тис. більше [11, с. 83].

Важливим показником активності польської молоді в боротьбі за побудову розвинутого соціалізму є участь у розгортанні соціалістичного змагання, яке виникло ще в перші роки існування народної влади. При цьому широко застосовується радянський досвід з урахуванням національних особливостей, традицій і соціально-економічної структури ПНР. Основною формою змагання в сучасній Польщі є рух за звання бригади соціалістичної праці. Його ініціатором у грудні 1957 р. виступила молодь целюлозно-паперового комбінату в Калетах [20, с. 73]. Суть змагання полягала у боротьбі за підвищення якості виробів, зміцнення дисципліни праці. У 1966 р. у ПНР налічувалося 25 тис. бригад соціалістичної праці [5, с. 93], а в 1972 р. — 72 172 (625 тис. чол.), з яких 44 тис. були молодіжними [18, с. 389]. Соціалістичне змагання серед сільської молоді охопило 100 тис. чол. [3, 1978, 8 жовт.].

З метою успішного виконання планів, накреслених VI з'їздом ПОРП, ССМ виступила ініціатором створення бригад відмінної якості. Перші такі бригади виникли на металургійному комбінаті ім. В. І. Леніна. Тільки в 1972 р. вони виготовили надпланової продукції вищої якості на 400 млн. злотих. Найбільшого поширення бригади відмінної якості набули в Краківському, Катовицькому і Келецькому воеводствах [18, с. 35].

У досліджуваний період молодіжні колективи соціалістичної праці розгорнули масове змагання за звання бригади імені VI з'їзду ПОРП. В ньому взяло участь 56 тис. бригад [18, с. 389]. На честь 30-ї річниці створення ПНР вони виконали на добровільних засадах робіт обсягом понад 12 млрд. злотих [3, 1974, 10 серп.]. Молодь Польської Народної Республіки взяла активну участь у змаганні за гідну зустріч 60-річчя Великого Жовтня. Ініціаторами патріотичного руху виступили колективи підприємств, що носять ім'я В. І. Леніна: металургійний комбінат в Новій Гуті, Гданська судноверф, теплоелектростанція в Лодзі, шахта в м. Весола. На металургійному комбінаті в Новій Гуті за звання колективу імені 60-річчя Жовтня боролося 518 бригад, які об'єднували 17 тис. робітників [2, 1977, 16 черв.]. На металургійному комбінаті «Варшава» першими на трудову вахту стали 28 молодіжних бригад, які взяли підвищені соціалістичні зобов'язання. На комбінаті «Катовіце» в переджовтнєве змагання включилося 500 молодіжних колективів [3, 1977, 2 лют.; 21 квіт.].

Крім змагання між трудовими колективами набуло поширення індивідуальне змагання, однією з форм якого була боротьба за звання передовика і заслуженого передовика праці. У 1972 р. воно охопило 189 тис. чол., у тому числі — 58 тис. членів ССМ. Розвиток різноманітних форм соціалістичного змагання значною мірою сприяв залученню широких мас польської молоді до активного будівництва розвинутого соціалістичного суспільства.

В умовах НТР великого значення набуває розвиток технічної творчості молоді. Вивчення досвіду ВЛКСМ дозволило ССМ розробити свою систему широкого залучення польських юнаків і дівчат до технічної творчості. В першу чергу це стосується організації в 1967 р. Турніру молодих майстрів техніки (ТММТ) [17, с. 369]. У 1971 р. впровадження у виробництво розробок його учасників дало народному господарству прибутку 557 млн. злотих [17, с. 386]. У 1973 р. у турнірі брало участь 41536 чол. з 2073 підприємств, 139 шкіл і 8 вузів, які подали на конкурс 42 040 робіт. Економічний ефект від їх практичного застосування становив 2,3 млрд. злотих [16, с. 237].

Важливою формою залучення молоді до технічної творчості став Турнір молодих майстрів господарності (ТММГ), що проводиться з 1972 р. Завдяки зусиллям його учасників народне господарство ПНР одержало в 1972 р. додатково приблизно 2,2 млрд., а в 1973 р. — 3,8 млрд. злотих [8, 1974, № 6, с. 9]. У 1974 р. в ТММГ брало участь 350 тисяч чол. з 4187 підприємств, а ефект від реалізації їх ініціатив становив 6 млрд. злотих [19, 1975, № 18, с. 7].

У 1973 р. ССМ оголосив Всепольський огляд робочого місця за участю 3 млн. молодих робітників, інженерів і техніків [3, 1974, 7 берез.]. Союз соціалістичної сільської молоді (СССМ) провів масові акції: «Всі навчаються професій», «Конкурс на кращого робітника і товариша», «Кожний колос на вагу золота», «Турнір майстрів врожаю» [3, 1978, 24 лют.]. Активну участь у технічній творчості брало польське студентство. У 1973 р. діяла приблизно 1 тис. студентських наукових гуртків, які об'єднували 20 тис. чол. [16, с. 254].

Поряд з участю у побудові розвинутого соціалізму в ПНР польська молодь у досліджуваний період зробила вагомий внесок в реалізацію Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції. Так, вона взяла шефство над поставками експортної продукції в країни РЕВ, над ремонтом і будівництвом суден для СРСР на верфях Гдині, Гданська, Щеціна. У травні 1972 р. ССМ щецінської верфі, де 50 молодіжних бригад носили звання соціалістичних, уклала з дирекцією договір про шефство над спорудженням для СРСР суховантажних суден серії «Б-46». Наслідком шефства стала дострокова побудова семи суден серії [3, 1974, 2 берез.]. Молодь Гданської судноверфі шефствувала над будівництвом 16 лісовозів для СРСР [3, 1973, 21 квіт.]. На верфі в Гдині завдяки шефству ССМ на три тижні раніше строку було спущено на воду судно для СРСР водотоннажністю 105 тис. т [16, с. 236]. ССМ уклав угоду з ВЛКСМ про шефство польської молоді над якістю продукції і дотриманням строків поставок машин та обладнання для целюлозного комбінату в Усть-Ілімську [18, 1974, № 14, с. 1].

На XXVIII сесії РЕВ у червні 1974 р. була підписана угода про будівництво газопроводу «Союз» (Оренбург — Західний кордон СРСР) довжиною 2750 км. У його спорудженні взяли участь НДР, УНР, НРБ, ЧССР і ПНР. Польські робітники і спеціалісти мали побудувати 596 км газопроводу на території Харківської, Полтавської областей. У лютому 1975 р. ССМ взяла шефство над будівництвом газопроводу «Союз» і Новополюцького нафтопроводу в СРСР [19, 1975, № 14, с. 4]. Воно передбачало набір молодих кваліфікованих робітників і фахівців, організацію соціалістичного змагання колективів підприємств-постачальників, будівельних бригад, а також проведення ідейно-виховної роботи з метою підвищення суспільно-професійної активності будівників [9, с. 3]. До кінця 1976 р. по путівках ССПМ* на енергетичні будови в СРСР виїхало понад 2100 молодих спеціалістів [9, с. 13].

З ініціативи організації ССПМ Новополюцького нафтопроводу довжиною 442 км, який споруджувався на території Білоруської, Литовської і Латвійської РСР в рамках змагання «Дія — сигнал», було здійснено аварійні поставки обладнання і запчастин для його будівництва, а також для польської ділянки газопроводу «Союз». При цьому відзначилися заводські організації ССПМ: заводів вантажних автомобілів в Любліні і Страховицях, будівельних машин в Глогове і Варшаві, металургійного заводу в Сталевій Волі [9, с. 13].

У січні 1976 р. на будівництві нафтопроводу розгорнулося змагання, в якому взяло участь 52 бригади. У цьому році молоді робітники і спеціалісти виконали робіт на суму 14 млн. 183 тис. злотих [9, с. 22]. На честь 60-річчя Великого Жовтня будівельники вирішили скоротити зварювальні роботи на 60 днів. Вони звернулися до металургів, трубопрокатників і залізничників з закликом підтримати почин, забезпечити дострокове виготовлення і своєчасну доставку на будівництво необхідної кількості труб. На заклик відгукнулися молоді сталевари і трубопрокатники заводів ім. В. І. Леніна, ім. Б. Берута і «Феррум», які розпочали змагання за дострокове виконання замовлення будівників новополюцького нафтопроводу [3, 1977, 1 берез.].

Таким чином, беручи активну участь у реалізації довгострокової Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції, польська молодь проходить справжню школу соціалістичного інтернаціоналізму. Вона робить істотний внесок у збільшення економічного потенціалу як ПНР, так і всієї співдружності братніх країн.

* У зв'язку з реорганізацією польського молодіжного руху в квітні 1976 р. Соціалістична Спілка Молоді (ССМ) була перетворена в Соціалістичну Спілку Польської Молоді (ССПМ).

Список літератури: 1. XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стеногр. звіт. К., Політвидав України, 1976. 434 с. 2. Правда, 1977. 3. Комсомольская правда, 1973—1978. 4. Германов Н. Руку дружбы подали. Минск, Беларусь, 1975. 64 с. 5. Елисеев Г. П. Молодежь и социалистическое соревнование. М., Экономика., 1969. 103 с. 6. Мошняга В. П. Молодое поколение интернационалистов. М., Молодая гвардия, 1977. 183 с. 7. Федосов В. И. Интернациональные связи советской молодежи. Воронеж, изд-во Воронежск. ин-та, 1967. 51 с. 8. Польское обозрение, 1972, 1974. 9. Шефство Союза Социалистической Польской молодежи над строительством энергетических трубопроводов в СССР. Крайова Агенция видавнича. Кн. без місяця і року видання. 22 с. 10. VIZjazd Potkiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Stenogram. 6 XII—11 XII 1971. W., 1972. 903 s. 11. VII Zjazd Potkiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 8—12 grudnia 1975. W., 1975, 316 s. 12. VIII Plenum KC PZPR 6—7 lutego 1971 r. W., 1971. 62 s. 13. VII Plenum KC PZPR 27—28 listopada 1972. W., 1973. 124 s. 14. Partia mlodziez, Wybor dokumentow 1971—1973. W., 1973. 352 s. 15. XII Plenum ZGZMC. 15 luty 1971. W., 1971. 76 s. 16. Rocznik polityczny i gospodarczy. 1974. W., 1975. 904 s. 17. ZMS ludzie i wydarzenia. W., 1972. 396 s. 18. My-75. Inicjatywy Polskiego ruchu mlodziowego. W., 1975. 466 s. 19. Walka mlodych, 1975. 20. A. Choniawko, S. Kaminiarz—Rostocki, Zwiazek mlodziy socjalistycznej w Wielkopolsce. Poznan. 1976. 312 s. 21. Z partia w przyszlosc. W., 1977. 146 s.

В. В. ЗІНЧЕНКО

МАСОВІ КАМПАНІЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ КОМПАРТІЇ ЗА КОМУНАЛЬНІ СВОБОДИ (1966—1967)

Після встановлення в 1958 р. у Франції режиму особистої влади великий капітал розпочав інтенсивний наступ на повноваження муніципальних рад і департаментських асамблей. Однак організовані Французькою Комуністичною партією (ФКП) у 1963—1965 рр. масові кампанії за збереження місцевого самоврядування примусили уряд відмовитися від здійснення проектів територіально-адміністративної реформи в повному обсязі. У 1966—1967 рр. ставленики монополій вживали лише окремих заходів по втіленню в життя своїх задумів: впроваджували міські об'єднання і скорочували фінансування на витрати комун по соціальному страхуванню.

У цей час ФКП відігравала головну роль в організації мас на боротьбу за збереження комунальної автономії, прагнучи до розвитку союзу лівих сил. Це привело в кінцевому підсумку до підписання їх спільної програми і створення умов, за яких генерал Де Голь був змушений піти у 1969 р. у відставку з посади президента.

У радянській історіографії ці питання ще не висвітлено, тому автор статті ставить за мету простежити керівну роль ФКП в організації і проведенні масових виступів за збереження комунальних свобод у 1966—1967 рр. і розкрити значення цієї боротьби для розвитку внутрішньо-політичної ситуації в країні в другій половині 60-х рр.

Найважливішими джерелами при вивченні питання стали документи засідань ЦК і Політбюро ФКП, а також виступи керівників партії [4—7, 10]. Вони дали змогу простежити керівну роль комуністів в організації боротьби за місцеві свободи в зазначений період. Велику цінність для дослідника мають документи, вироблені лівими силами і демократичними організаціями. Вони підтверджують правильність тактики ФКП і актуальність висунутих нею гасел [1—2]. Про зміцнення союзу лівих сил свідчать документи, спільно вироблені в ході боротьби за комунальні свободи в 1966—1967 рр. [3—4, 8].

Пам'ятаючи розмах і безперервність кампаній ФКП на захист муніципалітетів у 1963—1965 рр., уряд Франції не наважився надалі широко реалізовувати свої задуми, щоб не спричинити нових масових виступів. Тому він вирішив позбавити повноважень місцеві органи влади спочатку у великих промислових центрах. У кінці травня 1966 р. було прийнято закон про створення 4 міських об'єднань навколо Лілля, Ліона, Страсбурга і Бордо, до яких відповідно мали увійти 88, 60, 29 і 21 комуни. Власті заявили, що незабаром такі ж об'єднання будуть утворені і в інших великих містах. Водночас згідно з декретом від 17 червня 1966 р. малонаселені пункти підлягали об'єднанню в міжкомунальні кантони. Ради міських об'єднань і міжкомунальних кантонів мали обиратися непрямым триступеневим голосуванням [11].

Ці законодавчі акти були спрямовані на передачу основних функцій муніципалітетів недемократично обраним органам місцевої влади, а також на поглинання містами пролетарських передмість.

Французька компартія, як і раніше, першою виступила на захист комунальної автономії. Пленум ЦК ФКП, що відбувся на початку січня 1966 р., закликав комуністів і всю демократичну громадськість країни до продовження і розширення масових виступів за збереження місцевого самоврядування [9]. У січні — березні того ж року під керівництвом ФКП пройшли департаментські з'їзди муніципальних і генеральних радників, на яких було вироблено плани масових виступів. У квітні компартія скликала конгрес очолюваної нею Національної Асоціації місцевих обранців-демократів. У його роботі взяли участь 500 делегатів — представників понад 60 департаментів. Із звітною доповіддю виступив Генеральний секретар Асоціації, член ЦК ФКП Вальдек Люїльє. Він підкреслив необхідність розробки плану дійових заходів щодо захисту комунальних свобод у масштабі всієї країни і зміцнення місцевих відділків Асоціації як найважливіших центрів дальшого розгортання боротьби проти територіально-адміністративної політики великого капіталу [11].

Конгрес прийняв резолюцію з вимогами здійснення демократичної реформи місцевого оподаткування, створення національної каси кредитів для комун, керованої представниками місцевої влади, і переведення на її рахунок 5 млрд. фр., перекладення на державу витрат на освіту, громадські лікарні, соціальне страхування і т. п. Конгрес прийняв також рішення про підготовку на місцях Днів дій на захист комунальних свобод [11]. Генеральним секретарем Асоціації знову став В. Люілье, головою — комуніст, мер м. Нантеру Раймонд Барбе, його заступником — мер Вільжюіфа, член ЦК ФКП Робер Лебон.

Рішення конгресу позитивно вплинули на демократично настроєних мерів і радників. Під час відвідування Де Голем Лілля муніципальні радники — комуністи і соціалісти — відмовилися від участі в церемонії його прийому [11]. Після цього чимало муніципальних рад північних міст Франції відмовилися влаштовувати офіційні прийоми президенту, висловлюючи протест проти його політики обмеження комунальної автономії. Підтримуючи місцевих нотаблів, 29 квітня 1966 р. ФКП, ЗКП, ФДКП і СФЮ* в опублікованих комюніке і деклараціях засудили урядову політику посилення авторитаризму по відношенню до місцевих органів влади. Вони закликали муніципальні ради до продовження тактики бойкотування зустрічей президента [2, 6]. З такими ж закликами виступили інші демократичні організації країни.

Після опублікування травневого закону про запровадження міських об'єднань ФКП закликала демократичну громадськість Франції негайно розпочати масову кампанію протесту [7]. За ініціативою комуністів 12 червня 1966 р. відбулася Національна зустріч борців за будівництво громадських жител, на яку прибуло 400 делегатів від різних демократичних організацій країни. Вони прийняли Хартію з вимогою щорічного будівництва 550 тис. квартир, а також надання АЛМ** пріоритету у придбанні земель під будівельні майданчики, одержанні кредитів, здійсненні демократичного контролю за зростанням цін на житло і т. п. [11].

Внаслідок діяльності муніципалітетів і демократичних організацій, що перебували під впливом комуністів, у червні 1966 р. спочатку в Паризькому районі, а потім і по всій країні почали відновлювати роботу комітети боротьби на захист місцевих свобод, за послаблення фінансового гніту, житлової кризи та інші, які діяли в 1963—1965 рр. Чимало комітетів крім збереження комунальної автономії вимагали вироблення спільної програми всіх де-

* ЗКП — Загальна конфедерація праці; ФДКП — Французька демократична конференція праці; СФЮ — Французька соціалістична партія.

** АЛМ — Комунальний комітет будівництва недорогих жител для трудящих.

мократичних сил з метою ліквідації режиму особистої влади і корінної зміни внутрішньої політики уряду Франції, що було основним гаслом ФКП під час масових кампаній за комунальні свободи в 1963—1965 рр. Конгреси Ліги французьких учителів, Національного синдикату викладачів комунальних шкіл, Національної Асоціації батьків школярів, кантональні, департаментські і регіональні з'їзди мерів, які відбулися в червні — липні 1966 р., поряд з вимогами всебічного розширення місцевих свобод, виступили в підтримку ідеї ФКП про необхідність розробки спільної програми для майбутніх парламентських виборів. Вони друкували свої декларації і надсилали їх в центральні органи ФКП, СФІО, Федерації Лівих і Демократичних Сил (ФЛДС). У червні 1966 р. за спільну програму виступило у пресі 42 вчителі Обервільє, 40 викладачів ліцею в Карно, 850 викладачів учбових закладів Тулона і т. д. [11].

Враховуючи масову підтримку ідеї спільної програми, ФКП двічі у 1966 р. зверталася до СФІО і ФЛДС з пропозицією організувати зустріч представників для обговорення цієї актуальної проблеми. Водночас компартія продовжувала пропагандистську і організаторську роботу по дальшому розгортанню виступів за комунальну автономію, внаслідок якої 200 мерів департаменту Рона і 400 мерів департаменту Шарента на регіональних конгресах прийняли комюніке, що висловлювали протест проти урядової територіально-адміністративної політики і закликали маси до активної боротьби за її переорієнтацію [11].

Боротьба за місцеві свободи під керівництвом ФКП розгорнулася в багатьох напрямках. 10 листопада 1966 р., у відповідь на заклик мерів департаментів Рона і Шарента, Національний тимчасовий комітет зв'язку для боротьби за послаблення фіскального гніту в опублікованому комюніке закликав маси до відновлення широкої компанії за здійснення демократичної реформи органів місцевих фінансів і ліквідацію непрямих податків. Того ж дня Національний комітет боротьби на захист громадських лікарень, створений у 1963 році з ініціативи комуністів, дав прес-конференцію і вирішив організувати 15 листопада 1966 р. Національну зустріч борців за здоров'я трудящих. До дій на місцях у масштабі всієї країни закликав мерів, муніципальних, генеральних радників і всю демократичну громадськість. Конгрес мерів Франції, що відбувся 24—26 листопада 1966 р. [11].

В умовах неухильного зростання авторитету ФКП і загрози демократичним свободам, ФЛДС відгукнулася на заклик комуністів про вироблення спільної програми. В результаті зустрічей представників ФКП і ФЛДС 20 грудня 1966 р. було опубліковано спільне комюніке [3]. Цей документ в основному передбачав вирішення питань, так або інакше пов'язаних з проблемами комунальної автономії. Незважаючи на обмежений характер,

він сприяв дальшому розвитку союзу лівих сил, посиленню боротьби за ліквідацію особистої влади.

Проте уряд вперто намагався реалізувати свої задуми: не наслідившись втілити в життя закони про запровадження міських об'єднань, він прагнув підірвати комунальну автономію шляхом дальшого скорочення фінансування місцевих органів влади. У квітні 1967 р. Рада міністрів прийняла рішення про надання президенту країни особливих повноважень для здійснення реформи системи соціального страхування, що передбачала зменшення на 5 млрд. фр. витрати комун на охорону здоров'я, і ліквідацію демократичного представництва у керівництві комунальними органами соціального страхування [11].

І знову першими на захист життєвих інтересів трудящих виступили комуністи. 29 квітня 1967 р. Політбюро ФКП заклиало мерів, муніципальних і генеральних радників, демократичні організації і громадськість країни терміново вжити заходів по організації мас на активну боротьбу за збереження соціальних завоювань народу [6]. За пропозицією ЦК ФКП 11 травня 1967 р. відбулася зустріч представників компартії з керівниками ФЛДС. У спільному документі [4] вони закликали населення країни активно виступити за скасування особливих повноважень президента і провести 17 травня національний страйк протесту проти антисоціальної політики властей. Учасники зустрічі прийняли звернення до Національних зборів, яке підписали 49 депутатів парламенту — комуністи і соціалісти, зокрема Вальдек Роше, Франсуа Мітеран, Гі Молле, Етьєн Фажон, Гастон Деффер, Пьер Мендес-Франс та ін. [11]

Національний страйк, що відбувся в призначений день, продемонстрував рішучість населення Франції боротися проти антидемократичної і антисоціальної політики уряду П'ятої Республіки, став свідченням дальшого зростання авторитету ФКП в масах и зміцнення єдності демократичних сил. 30 травня 1967 р. ФКП і ФЛДС внесли в парламент спільне звернення до депутатів, яке заклиало їх виступити на захист місцевих свобод. Одnocześnie комуністи подали Національним зборам комюніке, в якому вимагали розширення демократичних свобод в усіх сферах суспільного життя. На початку липня ініціативу ФКП підтримали демократичні організації. Національний картель захисту сімейної допомоги, Національний конгрес вчителських профспілок, профспілкові конфедерації закликали маси дати відсіч заходам властей і схвалили пропозицію ЦК ФКП провести 27 липня День дій на захист соціального страхування [11]. Незабаром по всій країні розпочалася підготовка до цього дня. Особливо широкого розмаху вона набула в очолюваних комуністами муніципалітетах передмість Парижа: Бобіньї, Нантера, Сен-Уені, Сен-дені. Вільжюїфі, Женеvільє, Оберvільє, Булонь-Бійянкура і т. д. Тут були створені комунальні комітети боротьби на захист соціального страхування, до яких поряд з кому-

ністами і соціалістами входили представники багатьох демократичних організацій.

Активні масові виступи розпочалися вже після 20 липня і фактично перетворилися на Тиждень дій, протягом якого в міністерство внутрішніх справ, префектури та інші державні установи направлялися департаментські, окружні, кантональні, комунальні, і квартальні делегації з петиціями. Наприклад, у департаменті Високі Альпи протягом трьох днів у кожную мерію було направлено в середньому 27 делегацій [11]. 27 липня рух досяг кульмінаційного моменту.

На початку серпня 1967 р. уряд опублікував три ордонанси, які передбачали скорочення на 3 млрд. фр. внесків держави та підприємців у комунальні каси соціального страхування і усунення з їх керівництва представників громадських організацій. ФКП закликала маси розширити масштаби кампанії, зокрема провести 10 серпня День дій за скасування ордонансів. Ініціативу комуністів підтримали інші партії і демократичні організації [11].

Масові виступи розпочалися 8 серпня і продовжувалися кілька днів. «Юманіте» повідомляла, що інтенсивність боротьби на захист соціального страхування перевершила сподівання. Наприклад, 10 серпня префекту Парижа лише 14-й округ столиці направив 186 делегацій, а передмістя Сен-Дені — 120 делегацій у супроводі 3 тис. робітників [11]. 16—18 серпня при підтримці всіх профспілкових конфедерацій ФКП повторно провела Дні дій на захист соціального страхування.

Враховуючи розмах народних виступів, компартія закликала маси провести вересневі кантональні вибори під знаком захисту соціального страхування [5]. Вибори, призначені на 24 вересня — 1 жовтня 1967 р., були частиною урядових планів реорганізації Паризького району, наміченою ще в липні 1964 р. Внаслідок виборів, що проходили в 1700 кантонах, голісти сподівалися усунути комуністів і інших демократів з генеральних асамблей столичного району. Однак уже перший тур голосування показав марність зусиль режиму і безумовні успіхи ФКП, особливо на виборах у передмістях столиці. Так, в Обервільє вона збрала 75%, в Іври — 73, Вільжюїфі — 71, Женевільє — 75, Малахові — 82, Сен-Дені — 68, Сен-Уені — 75, Баньоле і Нантері — по 70, Карбеї — 84, в Сенсі — 88% голосів. [11]. Такого успіху на кантональних виборах комуністи раніше не досягали. Другий тур голосування ще більше зміцнив позиції ФКП у генеральних асамблеях. Вона одержала 175 мандатів проти 98 в 1964 р. і 56 в 1961 р. [11]. Кантональні вибори 1967 р. стали найвищою точкою боротьби широких трудящих мас і демократичної громадськості Франції за збереження комунальної автономії у 1966—1967 рр. Вони підтвердили правильність тактики

і гасел, які висувала ФКП в ході масових виступів за місцеві свободи в другій половині 60-х років.

Боротьба ФКП за збереження і розширення повноважень муніципальних рад і департаментських асамблей у досліджуваний період відіграла вирішальну роль у захисті місцевого самоврядування. Внаслідок організованих комуністами масових дій трудящих промонопольний режим не намілювався втілити в життя плани запровадження міських об'єднань і антидемократичній реорганізації комунальної системи соціального страхування.

Підвищення політичної активності і організованості трудящих мас, зростання серед них авторитету ФКП і далі зміцнення єдності демократичних сил Франції спричинилися до провалу урядової територіально-адміністративної політики в ході квітневого референдуму 1969 р.

Список літератури: 1. Une Charte en cinq points adoptée par le Rencontre Nationale sur le logement social. — L'Humanité, 1966, 13 juin. 2. Communiqué de la CGT, CFDT. Paris, 29 avril 1966. — L'Humanité, 1966, 30 avr. 3. Communiqué commun sur les entretiens et d'Accord conclus entre le Parti Communiste Français et la Fédération de la Gauche Démocrate et Socialiste, Paris, le 20 décembre 1966. — L'Humanité, 1966, 21 déc. 4. Communiqué commun du Parti Communiste Français et la Fédération de la Gauche Démocrate et Socialiste, L'Humanité, 1967, 8 mars. 5. La Conférence de Press de Waldeck Rochet. — L'Humanité, 1967, 17 oct. 6. Déclaration du Bureau Politique du Parti Communiste Français le 29 avril 1966. — L'Humanité, 1966, 30 avr. 7. Déclaration du Bureau Politique le 2 juin 1966. — L'Humanité, 1966, 3 juin. 8. Documents. La Motion de Sensure contre les pleins pouvoirs. — Cahiers du communisme, 1967, № 6, p. 121. 9. Résolution du Comité Central 4 janvier 1966. — Cahiers du communisme, 1966, № 2, p. 125. 10. Waldeck Rochet: L'Objectif est de travailler à la Victoire d'une majorité démocratique. — L'Humanité, 1966, 8 juin. 11. L'Humanité, 1967.

В. Ф. ПАХОМОВ

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЧІЛІ В ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДУ НАРОДНОГО ФРОНТУ (1938—1941)

Для більшості країн, що розвиваються, сільське господарство — головна галузь економіки, а здійснення аграрної реформи — одна з найважливіших проблем. Її вирішенню приділяє значну увагу будь-який уряд, що став на шлях соціально-економічних перетворень. Успіхи в розвитку сільського господарства сприяють підвищенню життєвого рівня трудящих мас і тим самим залученню їх на бік уряду.

З цієї точки зору певний інтерес для дослідження має аграрна політика уряду Народного фронту в Чілі, який зробив спробу за короткий строк підняти сільське господарство країни. І хоча його діяльність з ряду причин [3, с. 293—294; 5] була паралізована і фактично припинилася вже на третьому році ше-